СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 1—2

БЕОГРАД 1960

САДРЖАЈ

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД

1960

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5

Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Космајска 28, Београд

Професор д-р Александар Белић, претседник Српске академије наука, оснивач и главни уредник часописа „Наш језик“, преминуо је 26 фебруара 1960 године. Овај велики губитак задесио је нашу науку у тренутку кад је ова свеска већ била отштампана.

Уредништво

НАШ ЈЕЗИК

Књига X | Нова серија | Св. 1—2

СТВАРАЊЕ ДУЖИНЕ ПРЕТХОДНОГ САМОГЛАСНИКА ИЛИ ПРЕЛАЗ *Л* У *О*

За неколико последњих година код нас је, на овоме месту[1] и у загребачком Jeziku[2], питању границе слога обраћено релативно доста пажње, истина више с практичне стране, у вези с правописним проблемом стављања знака (-) за преношење једног дела речи у следећи ред, али не само са ове него и са суштинске стране. У једном своме прилогу расправљању овога проблема[3] ја сам истакао да граница слога не зависи само од једног него од више момената, а да су од свих њих најважнији квантитет самогласника претходног слога и природа сугласничких скупова у средини речи, дакако у вези са редом којим поједини сугласници у тим скуповима иду један за другим. А иако се при одређивању те границе досад углавном узимао у обзир само овај други моменат, и раније је такође истицан значај и онога првога. У најпознатијој код нас, нешто раније објављеној студији проф. А. Белић је, полазећи од саме природе сугласника, утврдио фонетску границу,[4] али је притом истакао да и други моменти, између осталих и дужина самогласника, могу условљавати друкчију границу слога[5]. А Б. Милетић је у својој фонетици нашег језика[6] посебно нагласио значај улоге квантитета нарочито претходног, а унеколико и потоњег, слога за

[1] Наш језик књ. V н. с., 103-117, 118-125 и 151-164.

[2] Jezik 2, 54-57 и 57-59.

[3] Наш језик књ. VII н. с. 14-30.

[4] А. Белић, Граница слога у српскохрватском језику. — Зборник у част Богдана Поповића. Београд 1929, 273—286.

[5] Исто, стр. 285.

[6] Бранко Милетић, Основи фонетике српског језика. Београд 1952, стр. 56.

одређивање границе међу њима, па ипак је, и поред тога, за утврђивање ове границе опет узео само природу сугласника.

Претежност улоге квантитета непосредно претходног самогласника при одређивању границе слога и над природом сугласника потврђују и извесна отступања од вршења промене сугласника *л* у *о*, која и нису никаква отступања, него случајеви у којима није било фонетских услова за вршење гласовне промене о којој је реч. У њима, пре свега, *л* није било на крају слога, јер је дужином претходног самогласника одбачено с краја претходног на почетак наредног слога. А, што је од још већег значаја, оно је, добијањем дужине непосредно претходног самогласника, лишено елемената који су иначе условљавали његов прелаз у самогласник.

Сматра се да стање које је добивено променом сугласника *л* у *о* није остало неизмењено у свим случајевима где се та промена извршила због тога што је акутност овог гласовног процеса била ограничена на релативно кратак временски период од, вероватно, свега неколике десетине година (пред крај XIV века). Та је околност одиста овде могла утицати, и утицала је на бројна отступања. Само се у маломе броју категорија речи и облика једном добивено стање очувало, а у више њих сугласник *л* се употребљава тамо где се и по пореклу налазио напоредо са *о* које је од њега добивено; подједнако је, напр., обично: *тȍпал*, *ȍбал*, *чи̑л*, *бйјел*, *цйјел*, *гр̑лце*, *крилце*, *а̑нђелскй* и: *тȍпао*, *ȍбао*, *чи̑о*, *би̑о*, *ци̑о*, *гр̑оце*, *кридце*, *а̑нђеоскй*, или се у потпуно идентичним примерима као што су: *деòба*, *жȁока* и *сеòба* стање са извршеном променом у једним случајевима и данас чува, а у другима се такве речи употребљавају у првобитном облику, са сугласником *л*, у *жàлба* и *мòлба*, рецимо. Карактеристично је да и у овим случајевима често имамо разлику у квантитету вокала непосредно испред овога *л* и испред *о* које је од њега добивено; испред *л* овај је вокал обично дуг, а испред *о* је редовно кратак. И та разлика у квантитету овде говори о неједнаким условима за чување првобитног стања са сугласником *л*, односно за употребу речи са самогласником *о* које је од њега добивено.

Већ смо рекли да је краткотрајност активности гласовног процеса о коме говоримо и сама собом, како се то обично истиче, могла условити враћање првобитног гласа на старо место и пошто је једанпут већ био прешао у други глас. За стране је речи, на

првоме месту, које су у наш језик ушле после епохе претварања *л* у *о*, као и за оне што су од њих изведене домаћим наставцима (мислим на речи какве су *бокал*, *метал*, *генерал*, *маршал*, *бокалски*, *метални*, *генералски*, *маршалски* и сл.), — сасвим разумљиво што се употребљавају у облику у коме су основне речи примљене, тј. у облику са сугласником *л* на крају слога. А и не само за стране већ и за домаће речи није немогуће каснијим настанком или утицајем системе, тј. аналогијом, објашњавати да се по нека или по више њих никад нису употребљавале у облику с промењеним *л* у *о* — ни у случајевима када је тај глас несумњиво био на крају слога. Такође је природно претпоставити да се касније, чим је осећање за дотичну промену изгубљено, основни глас могао вратити на своје место и у облицима речи у којима се он већ био изменио. Такво се објашњење намеће за све случајеве у којима се *л* јавља на крају речи, рецимо, где су услови за његову промену у време кад се она вршила, и тамо где се вршила, несумњиво постојали. Исто се тако може тврдити да у примерима какви су: *авалски*, *колски*, *обалски*, *школски* и сл. сугласник *л*, иако је на крају слога, остаје зато што семантика тих речи (у овоме случају семантика речи *Авала*, *кола*, *обала*, *школа*) налаже да се у њима чува крајњи сугласник општега дела.

Познато је да је употреба речи у облику с основним гласом или с оним у који је прелазио гдекад везана за различна значења; *палци*, нпр., на руци имају само облик са *л* а *паоци* у точка на колима опет — једино са *о*, иако је раније, пре прелажења *л* у *о* облик те речи у оба случаја, сигурно, био исти. Па онда *селски*, тамо где се употребљава, значи *који припада одређеном селу*, док *сеоски* има више значење описног придева. А, најзад, ни *грлце* и *крилце* нису данас сасвим еквивалентни са *гроце* и *кридце*, зато што је у њихову облику са *л* призвук хипокористичности нешто наглашенији, а у облику са *о* колико-толико те речи звуче архаичније, или су бар у сваком случају везане за одређени стил, за стил народних десетерачких песама, нпр. (исп.: Па му стаде ногом под *гроце*. — И баци је на *криоце* мајци). Али је тешко претпоставити да су ове једва осетне, више стилске него семантичке нијансе условиле могућност двојаких облика истих речи. Према нашем схватању, та је могућност, уопште узев, пре везана за двојаке фонетске услове. У сваком случају има основа да ове случајеве истак-

немо више као карактеристичне по томе што у њима сем разлике у једноме гласу имамо још једну — фонетску разлику, а наиме — разлику у дужини слога који му претходи.

У чињеници што у речима, односно у облицима речи исте категорије, у једном случају имамо један глас, а у другоме други, и уз то обично с једним гласом везану једну, а с другим другу дужину непосредно претходног вокала — ми видимо неједнаке фонетске услове за само вршење гласовног процеса о коме је реч. Мислим овде на примере типа *гр̑лце* и *кри̑лце*, с једне, и *гр̑оце* и *кридце* — с друге стране. По нашем се схватању једино овим може објаснити зашто је у: *бе́лца-бе́лцу-бе́лцем-бе́лци-бе́лцима*, *па̑лца-па̑лцу*; *жа̑лца-жа̑лцу*, *Пре́по̄лца-Пре́по̄лцу* и сл. примерима сугласник *л* остао неизмењен „на крају слога“, ако је, тј. био на крају слога, у време вршења промене *л* у *о*. У облицима прве именице која је изведена од придева *бѣлъ*, с изворно дугим, дакле, вокалом у корену, сугласник *л*, по нашем мишљењу, ни раније ни касније није био на крају слога. А да је *л* после губљења полугласника иза њега у облицима *па̑лца*, *па̑лцу*... (од *па̑лаца*), некадашње *пальца-пальцу*, припало претходном слогу и тако доспело на његов крај — у то не може бити никакве сумње, али се поставља питање да ли је оно у томе положају остало до епохе вршења промене *л* у *о*. На то се питање, када је реч баш о овим случајевима, намеће негативан одговор. У већем броју оваквих примера, у свима онима у којима је дошло до стварања дужине вокала испред њега, која се на њ пренела управо с овога гласа, на коме је била после губљења полугласника, — *л* је том дужином одбачено на почетак другога слога и услед тога није ни дошло до његове промене у *о*, нити је до ње могло доћи услед губљења самогласничких елемената који су се садржавали управо у тој дужини. То се, истина, не може рећи за све овакве примере, јер је у некима од њих, у *калца* (према *калац*) и *ко̄талца* (према *ко̄талац*), у *молба* и *жалба* (од *мольба* и *жальба*), рецимо, самогласник испред сугласничке групе с гласом *л* на првом месту остао кратак. (Он је такав бар у свим речницима, а и у више говора наших). И то опет говори да је аналогија у оваквим примерима реметила стање које је проистицало из фонетских услова. Највероватније је да је до стварања дужине и овде долазило, па се поново скраћивање вокала пред сугласничком групом у зависним падежима извршило под утицајем онога што имамо у номинативу јед-

нине. Али баш због тога што је аналогија овде, било у једном било у другом правцу, морала реметити фонетске односе, ми као најкарактеристичније не наводимо ове него, пре свих других, примере зависних падежа од именица које су изведене наставком *-ац* од глаголског радног придева, у којих се сугласник *л* чува неизмењен у *о*. Тих примера, како је познато, нема много. Они су, свакако, малобројни према примерима у којима место *л* редовно имамо *о*. И што је најзанимљивије вокал испред *л* у њима је увек дуг. Ово је раније запазио др. Драгутин Боранић. Он једино, колико нам је познато, у последњим издањима свога правописа (в. издање од 1951, стр. 23), истиче да је у примерима ове врсте чување сугласника *л* везано за дужину непосредно претходног вокала. У осталим се приручницима, граматикама и правописима, код нас говори да се ту *л* обично јавља у примерима с једносложним основама, да га срећемо углавном у случајевима дотичних именица изведених од глагола са значењем стања, тамо наравно где су ове именице изведене преко већ попридевљених радних придева итд. И у свему томе има само по нешто тачно. То се види одмах када се наведу примери: *знȃлца-знȃлцу*, *пре́лца-пре́лцу*, *ткȃлца-ткȃлцу*, *погоре́лца-погоре́лцу*, *неваља́лца-неваља́лцу*, *у̏сталца-у̏сталцу* (Вук има и *у̏стаоца*). Али нити су сви ови примери с једносложном основом, нити сви они значе носиоце стања (или особине) које се казује основним глаголом. А опет их има већи број типа *прегалац-прегаоца*, у којима се, мада означавају носиоца стања, извршила и, једном извршена, до данас очувала промена *л* у *о*. И зато се може рећи да је за њих најкарактеристичније оно што је уочио Боранић. Само то није довољно, јер ни он не даје никаквог објашњења за ова отступања од онога што имамо у неупоредиво бројнијим примерима типа: *браниоца-браниоцу*, *вршиоца-вршиоцу*, *гониоца*, *даваоца*, *жетеоца*, *крчиоца*, *молиоца*, *носиоца*, *подносиоца*, *руководиоца*, *спасиоца*, *таоца* итд., итд.

Када се они први примери пореде са овима другим, одмах пада у очи да је у свима првим, без изузетка, вокал на крају основе дуг, а у другима је тај вокал редовно кратак. А ако се пође од схватања да сугласник *л*, као сонант, у положају испред другог сугласника припада слогу са кратким вокалом испред себе, а иза дугог вокала слогу иза себе, онда постаје јасно да у ова два случаја нисмо имали исте услове за прелаз сугласника *л* у *о*. Овај је сугласник, дакле,

био на крају основе и на крају слога у исто време — само у случајевима где му је претходио кратки самогласник, јер је ту садржавао у себи вокалске елементе добивене од изгубљеног полугласника иза себе; и ту само он је прелазио у *о*. Међутим, сугласничке групе са сонантом на првом месту иза дугих самогласника целе припадају другоме слогу[1]. Наравно, и када је тај сонант *л*, граница слога је непосредно иза вокала а испред овога гласа, што значи да он онда није на крају (претходног) него на почетку (наредног) слога. Зато и кажемо да овде није било услова за његов прелаз у *о*. А за овим се намеће потреба да се одговори и на питање откуда разлика у дужини вокала на крају основе код именица истог типа, изведених истим наставком од истог основног дела.

У глаголског облика (радног глаголског придева) од којег су ове именице изведене те дужине у српскохрватском књижевном језику и говорима који чине његову основицу уопште нема; првобитно ње није било ни у именица изведених од тога облика наставком *-ац*, него се она, како је познато, јавља као последица губљења полугласника из међусугласничког положаја иза сонанта *л*. Не треба, наравно, помислити да је до појаве ове дужине дошло одмах после нестајања полугласника. Између ова два фонетска процеса протекла су најмање цела три века (XI—XIV), као што су се и друге гласовне појаве условљене губљењем полугласника из отвореног слога, између осталих и прелаз *л* у *о*, јављале доста дуго после појаве која их је условљавала. А ове се две појаве, које и иначе једну с другом овде повезујемо, временски углавном поклапају. И зато оне, по нашем мишљењу, једна другу искључују. Где се пре јавила дужина вокала, она је отклонила услове за претварање сугласника *л* у *о* и до њега није дошло; а тамо где је *л* прво прешло у *о*, онемогућено је стварање дужине непосредно претходног вокала[2]. До дуљења вокала (пред сугласничком групом са сонантом на првоме месту), заједничког чакавском и штокавском дијалекту, могло је по проф. Белићу[3] доћи и у посебном развитку свакога

[1] Ја овде опет упућујем на своје гледиште изнето у Нашем језику књ. VII, н. с., стр. 20), као и на овде већ споменуте констатације проф. Белића и Бр. Милетића о улози дужине вокала у одређивању границе међу слоговима.

[2] Исп. и А. Белић, Периодизација српскохрватског језика. — Јужнословенски филолог XXIII, стр. 10.

[3] Zbornik u slavu Jagića. Berlin 1908, str. 454.

од њих, што значи после почетка XIV века, докад је њихов развитак текао заједно. Баш на основу овога што смо изнели, може се, мислим, са сигурношћу тврдити да се дужина вокала испред сонанта на почетку сугласничке групе почиње јављати тек у XIV веку. У примерима: *знâлца*, *ӣре́лца*, *т̄кâлца*, *неваљâлца*, *ӣогоре́лца*, *ȳст̄āлца* дужина је, свакако, била формирана пре преласка *л* у *о*, и она је управо и онемогућила ову гласовну промену. А у време када се овај прелаз вршио (у другој половини XIV века) ње још није било на вокалима непосредно испред *л* у косим падежима именица истог образовања, у *браниоца*, *вршиоца*, *даваоца*, *жет̄еоца* и сл. примерима. Та се дужина у њих још увек чувала на сугласнику *л*, које се само с њом могло вокализовати, па се и вокализовало, тј. прешло у *о*. Тамо где је до дуљења вокала пред сугласничком групом дошло пре, глас *л* је остао без елемента вокалности, тј. без дужине, коју је добио после губљења полугласника иза њега. А дужина претходног вокала је, осим тога, сугласник *л*, који је једно време после губљења полугласника иза њега морао припадати претходном слогу, — опет преместила, уклонила га, дакле, нешто раније **из** положаја у коме је он последњих деценија XIV века био подложан претварању у *о*.

Очевидно је врло занимљиво даље знати од чега је зависило да у једним примерима посве исте категорије речи истог типа постанка пре дође до стварања дужине него у другим. Ту је можда могао играти улогу и неједнак број слогова основног дела ових изведеница, али је, за нас бар, овде од много већег значаја било осећање да у томе делу имамо попридевљен облик радног глаголског придева. У сваком је случају извесно семантичко одвајање тих именица од одређеног облика основне речи учинило да се у њима лакше јаве нови елементи, каквим се може сматрати новонастала дужина. А да је дужина, да поновимо, била апсолутна сметња преласку *л* у *о*, доказ су случајеви у којима имамо стару дужину. У примерима са изворном дужином, типа *ст̄ре́лца*-*ст̄ре́лцу* прелаз *л* у *о* се највероватније ни вршио није. До овога је прелаза, истина, могло доћи, као што је и дошло у топониму Стреоца (у Метохији), рецимо, тамо где се скраћивање дужине извршило и, по моме мишљењу, пошто се извршило. Исто тако поред *белца* нигде немамо *беоца*. А што поред *бијелца* у речницима нашим (Вукову, Академијском) налазимо и *биоца*, то неће бити

генитив од *бијелац*, како би се то могло мислити, него од *бијелце*, односно од *биоце*, како нас на то и сами поменути речници упућују. А овај облик именица средњег рода могла је добити као и именице *гр̏оце* и *крѝоце*. Осим тога у примерима с ијекавском вредношћу јата стање је унеколико друкчије, зато што ће та вредност бити добијена нешто раније него што је *л* прелазило у *о*

У свакоме је случају развијеност осећања да у основи имамо одређен облик, у овоме случају радни глаголски придев, у коме на крају основе нема дужине, одложила, бар за извесно време, стварање тог елемента и у падежима именица изведених од дотичног облика све до преласка *л* у *о*, који је услове за дуљење претходног вокала сасвим отклонио.

Као што се из изложенога види, стварање дужине испред сугласничких група са сонантом на првоме месту у неким је случајевима претходило, иако не много, претварању *л* у *о* на крају слога, па је први процес вероватно онемогућио други и у примерима: *п̂алца*, *ж̂алца*, *Пре́п̄олца* итд. Али зато што у примерима овога типа има недоследности не само у једном правцу, у правцу чувања *л* и иза кратког слога (као у *к̀алца-к̀алцу*), него се с недоследностима срећемо и на другој страни, срећемо се, наиме, и са облицима именица ове врсте у којих се прелаз *л* у *о* извршио, као у *ко́ца-ко́цу*, нпр. — ми их и не узимамо као најпоузданији доказ за своју тезу. Случајеви отступања код именица изведених од радног глаголског придева, међутим, сасвим речито говоре да је стварање дужине испред сугласничке групе са сонантом на првоме месту — глас *л* лишавало вокалског елемента, а затим га одбацило с краја једног на почетак другога слога и тако отклонило сваку могућност његове промене, којој је он био подложан само на крају слога, где је чувао у себи самогласничке елементе, без којих он, пошто их је изгубио, није могао постати самогласником.

Иако је аналогија касније могла реметити гласовним процесима једанпут већ добивену слику, у дијалектима који чине основицу српскохрватског књижевног језика, прецизније речено: у свим говорима штокавског дијалекта, сем најстаријих посавских, на једној, и горњотимочких, на другој страни, у радном придеву као и у свим категоријама речи које су од овог облика изведене (овде мислимо на именице ж. р. са сложеним наставком *-ница* и

на падежне облике именица м. р. на -*ац*), место некадашњег *л* на крају слога редовно имамо самогласник *о*. Једино је у падежима ограниченог броја именица изведених наставком -*ац* и то само у случајевима у којима је крајњи слог основе дуг, а без изузетка у свима онима у којима је дуг, *л* остало неизмењено. Зато смо ми ових неколико примера и узели за доказ да је претходно стварање дужина у њих онемогућило прелаз сугласника *л* у *о*.

М. Стевановић

О НАЗИВИМА НЕКИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ АЛАТКИ

— Прилог терминологији и лексикографији —

За ручна оруђа, алатке, које служе за копање и превртање земље, у нашем језику има неколико назива, од којих су *ашов*, *будак*, *мотика*, *пијук* и *трнокоп* познати на великом пространству, а *јамичак*, *казма*, *кљуна*, *крампа*, *красна*, *кука*, *кучера*, *машклин*, *мошљин*, *објетелица*, *раслица*, *цапа*, *цапун* и *чакља* ограничени су на неке крајеве. Што се тиче првих, може се рећи да већина људи разликује мотику од ашова, и по њихову облику, и по намени, али се то не може рећи и за будак, трнокоп и пијук, а да се и не говори о осталим покрајинским називима. Јер не само што се истом речју означавају различита оруђа, већ се и једна иста алатка у једном крају именује једном, а у другом другом речју. До тога је сазнања дошао обрађивач речи *бу̏да̄к* за Речник који саставља Институт за српскохрватски језик САН и видео како наши двојезички речници погрешно или непотпуно тачно пре̄воде ове називе.

Човек би помислио да *бу̏да̄к* на целој територији нашега језика означује исти предмет: алатку нарочитог облика за копање земље и крчење корења, тј. тежак комад гвожђа, узан и пљоснат, с једне стране заоштрен, с друге натакнут под правим углом на дрвену држалицу. Али лексичка грађа Института показује да није тако. При одређивању значења речи *будак*, на основу те грађе и разних двојезичких речника, видело се не само да се њом означују две различне алатке, него и да она у оба значења има и неколико синонима, што је, свакако, и начинило збрку при превођењу те речи на друге језике. Стога сам мислио да ће за читаоце Нашег језика бити занимљиво и корисно ако изнесем пред њих овај случај из лексикографске праксе.

Реч *бу̏да̄к* узајмили смо из турског језика, где значи *кука*, како се та алатка зове и у неким нашим крајевима. Она је у Вукову Рјечнику овако обрађена:

„*будак*,* m vide трнокоп“ а ова реч је овако преведена и објашњена:

„*трнòкоп*, m [1] Reute, Rodehacke, rallum. cf. будак, [јамичак, мошљин, раслица,] цапун“. — [2 (у Далм.) vide кука 2. *види* s. v. раслица]“ (Речи у угластој загради стављене су од стране приређивача III издања. Звездица показује да је реч турског порекла). Остали синоними овако су код Вука обрађени:

„*ра̏слица*, f. (у Далм.) vide трнокоп [1], а трнокоп се онамо зове кљуна или кука“.

„*јамӣчак*, чка, (у Славонији) vide трнокоп“.

„*кљӯна*, f. österr. der Krampen, harpaginis genus, [vide] кука (2), cf. чакља“.

„*кука*, f. ... 2) с једне стране као поузак трнокоп, а с друге стране као велики кљун, österr. Krampe, harpaginis genus. Овакијем се кукама по каменитијем мјестима највише копа и ради, и може бити да се оваќа кука мисли у оној пословици: Кад устане кука и мотика; cf. чакља [1, објетелица, пијук 3, трнокоп 2]: Ти не пијеш млаћеницу батом бивену | Него вино кратошију *куком* трапљену“.

„*мòшљӣн*, мошљи́на, m. (око Книња) vide трнокоп“.

„*обје̏телица* (òбјетелица), f. (у Дубр.) vide кљуна“. (По мишљењу Миласа изговара се обијетелица; в. Rad. JA 136, 238).

„*пӣјӯк*, m ... 3) vide кљуна“.

„*цàпӯн*, цапу́на, m. (у Ц. Г.) vide трнокоп“.

„*ча́кља*, f. 1) vide кљуна“.

Поред ових речи код Вука, треба поменути још три којих он нема, а то су: *машклин*, *красна* и *крамп(а)*. Прве две од њих су у Рјечнику Југославенске академије овако објашњене:

„*мàшклӣн*, машкли́на, m неко оруђе за копање и крчење, трнокоп, објетелица, — затијем оруђе за дубење, длијето, сјечивица... За ову ријеч има потврде само из Далмације и из турске Хрватске“.

„*кра̏сна*, f. објетелица. У наше вријеме у Херцеговини. „Два пута је ударио красном у земљу. М. Милас. Красна, види машклин (krampen) на Вису Ф. Хефеле“.

Реч *крамп(а)* је од немачког Krampe(n) и нема је у нашим речницима, али се употребљава у западним крајевима, као што се види из ових примера:

„*крамӣ*, m, њеко оруђе за копање земље — њем. Krampe, испореди објетелица. — Од XVIII вијека по сјеверозападнијем крајевима. Крамп, оруђе налик на будак, с једне стране налик на будак, а с друге стране шиљаст за камење кретати и вадити. J. Богдановић, RJA“.

Поред *крамӣ* говори се и *крамӣа*, опет у западним крајевима, нпр.: „Узеше крампе и објетелице, те ће на мјесто“. (Српски етногр. зборник 50, 190). Из овога примера види се да објетелица значи не само једнокраки, већ и двокраки будак.

Ку̑чара је реч коју је J. Радуловић забележио у Требињу, а значи исто што и красна, одн. пијук, трнокоп (2). Исту реч записали су С. Шобајић са значењем: будак, казма, обијетелица, и М. Томић у Новој Вароши, са објашњењем да се тамо тако зове будак, трнокоп.

Има још и реч *ка̏зма*, којом се означавају две алатке. У Вукову рјечнику није јасно на што се мисли, јер тамо стоји: „*казма* [*], f. (у Војв.) на мотку насађено округло гвожђе, којим се копају рупе на вашару за шатре“. Из овога се не види какве су то рупе, а оне се обично копају ашовом. Броз-Ивековићев речник само понавља Вука, а тако исто и РЈА, али он даје и два примера: „Ухватит вам дванест хиљад раје, | Половини казме дохватити, нек пред војском трапе метеризе“ и „Па донесе казме и лопате“. Према овим примерима чини се да казма значи исто што и *ашов*, а то потврђују и следећи примери:

> Ове мотке треба помоћу казме којом се јама копа, на једну стопу од оџака укопати (Ат. Николић, Земљод. газд.). — Цапун, казма и лопата, то је моја политика (Ц. Гора, М. Газивода).

И по Ристић-Кангргином речнику казма значи *ашов*. Међутим, та реч у Ц. Гори значи двокраки пијук, одн. двокраки трнокоп, што се види из ових примера:

> Казма, гвоздени алат за копање и разскопавање крша, има два супротна рога, један је ваљкаст и на врху широк (С. Шобајић). — Не могу трапит мотиком, треба ми казма, каменито је (П. Шоћ, са сликом двокраког пијука). — То што ми добијемо, није земља, него камен. Треба казмом да га разбијем (Н. Лопичић). — Дају њима казме и лопате, да пред војском трапе метеризе (Н. песме, Херман).

Из датог прегледа речи и њихових значења види се да је Вук јасно разликовао значења својих 12 речи, којима додајемо још 5, а та значења су: 1) *једнокрака алатка* за копање и крчење, која се у разним крајевима различито зове: *будак*, *трнокоп*, *јамичак*, *мошљин*, *пијук*, *раслица*, *цапун*; 2) *двокрака*, са ширим, заоштреним краком за раскопавање и другим шиљастим као кљун, за каменита места, која се зове: *будак*, *казма*, *красна*, *кљуна*, *крамп(а)*, *кука*, *кучера*, *објетелица*, *пијук*, *трнокоп*, *цапун*, *чакља*. Вук *цапун* упућује на *трнокоп*, не означујући бројем на које од његова два значења мисли, али, пошто под *трнокоп* 1. ставља и *цапун* као синоним, нема сумње да он мисли на једнокраку алатку. Међутим, према обавештењима, *цапун* у Црној Гори може бити и двокрак, као и трнокоп. Ако је то Вуку било познато, можда зато трнокоп није обележио бројем, мислећи на оба значења.

Али не само *трнокоп*, већ и *будак* може означавати и једнокраку алатку и двокраку, што Вук није забележио. И једна и друга реч означава обе алатке, како у којем крају. *Будак* је назив једнокраке алатке за копање земље у западној Србији и Војводини, можда и у Славонији, а у Босни и Лици тим именом зове се двокрака. Вук је, према своме искуству, забележио само прво значење. *Трнокоп* је у источној и југоисточној Србији једнокрака алатка, тј. оно што је у западној Србији и Војводини *будак*, док је у Далмацији, делом можда и у Херцеговини, то двокрака алатка. Како стоје остали називи према ова два, показано је горе.

Као будак и трнокоп, може и *пијук* бити и једнокрак и двокрак, а осим тога може значити дебелу гвоздену шипку, полугу којом се помера камење, нпр. у калдрми.

Пошто смо распоредили и објаснили значења ових пољопривредно-рударских термина, треба још да видимо како су они преведени на стране језике у другим речницима осим Вуковога, да би се видело како су мешани појмови и како се грешило при превођењу.

Будак је у Ристић-Кангргином Српско-немачком речнику преведено са Karst, Reuthacke, Haue, Picke, а те и друге речи за ове алатке су у њихову Немачко-српскохрватском речнику овако преведене на наш језик:

Hacke, 1 a) пијук, будак, трнокоп; b) мотика; c) сатара; d) кесер.

Из овога се не види на коју се врсту будака одн. трнокопа мисли.

Haue = Hacke, Karst: трнокоп, будак, пијук; мотика.

Karst, трнокоп, будак, пијук; мотика.

Picke = Hacke[1] 1 b (а то значи мотика).

Radehacke, (Radehaue), ~ haue, будак за крчење.

Reute 3 = Reuthacke, ~ haue, трнокоп, будак.

Видимо, дакле, да по Ристић-Кангргином речнику наше речи *будак*, *трнокоп* и *пијук* значе исто што и немачке речи Hacke, Haue, Karst, Radehacke, ~ haue, Reute, Reutehacke, ~ haue, Rodehacke, ~ haue, а да, поред тога, немачке речи Hacke, Haue и Karst значе и *мотика*. Преводиоцу на наш језик или на немачки тешко се снаћи у оволиком броју синонима, који ничим нису ближе одређени, ако не значе потпуно исто.

Реч *трнокоп* је преведена са Karst, Radehacke, Krampe, Reute. Овде је нова реч Krampe, која је у Немачко-српском речнику преведена као *кука, скоба*.

Реч *чакља* под 2. упућена је на *кљуна*, а она је преведена са Picke, Spitzhacke, Keilhacke. Горе смо видели да је и реч *будак* преведена са Picke, али и да та немачка реч значи *мотика*, док се Spitzhacke и Keilhacke не помињу ни уз будак, ни уз трнокоп, а својим саставом оне означују посебну врсту алатке која се зове Hacke, само се из речника не види тачно коју, јер су обе преведене са *пијук*, *кљуна*.

А сад да видимо како су ове немачке речи објашњене у немачком речнику Der Sprach-Brockhaus.

Hacke: „1) оруђе за обраду земље“, а из приложене слике види се да се том речју називају све врсте алатки за обраду земље, само што се према њихову облику употребљавају разне сложенице, које их ближе одређују, а што је на приложеној слици обележено као: Breithacke, 1) једнокрак будак, 2) врста широке баштенске мотике; Herzhacke, мотика у облику срца; Keilhacke, једнокрак клинаст пијук; Kreuzhacke, двокрак пијук; Plathacke, баштенски будачић; Spitzhacke шиљаст једнокрак пијук; Jäthacke, мотичица за плевљење.

Breitbeil секира са широким сечивом.

Dechsel = Breitbeil и Krummhaue, тј. кесер.

Hackebeil, врста секире, сатара.

Haue 1) Hackebeil, Dechsel.

Karst = Breithacke, тј. мотика.

Krampe и *Picke* = Spitzhacke, ~ haue, тј. шиљаст једнокрак пијук.

Надам се да ће ови подаци моћи послужити проф. Ристићу, за ново издање његова Српскохрватско-немачког речника, које он сад спрема.

Неке од ових алатака преведене су у Хрватскосрпско-француском речнику М. Деановића овако:

будак (трнокоп), pioche; *ш̄рнокоп̄*, houe, hoyau; *п̄ијук*, pioche; *машклин* (трнокоп), pioche, pic; *крамп̄*, pic; *мот̄ика*, houe, hoyau.

Излази, дакле, да се по Деановићу и *будак* и *мот̄ика* кажу француски houe, hoyau што није тачно, јер прва реч значи *мот̄ика*, а друга *будак*. С друге стране, по њему се и *ш̄рнокоп̄* исто тако зове у француском, а зове се и pioche, pic.

Међутим, у француском речнику Larousse illustré реч houe овако се објашњава: „пољопривредна алатка за прекопавање земљишта", а из приложене слике види се да је то *мот̄ика*, у четири различна облика.

За реч hoyau тамо се каже: „врста мотике с пљоснатим и повијеним сечивом (Служи за дубоко прекопавање земљишта и у баштованству за прављење бразда или у виноградарству)." Приложена је слика будака (једнокраког).

Реч *pic* значи: „Гвоздено оруђе, повијено, шиљасто и с дугачком држалицом, за разбијање камења, копање земље, камењара итд." На приложеној слици виде се будак и двокрак пијук са шиљатим врхом.

Реч *pioche* је овако објашњена: „алатка за земљане радове, пољопривреду, састављена од дрвене држалице и гвожђа пљоснатог на једној страни, шиљастог на другој, за копање земље". На слици двокрак пијук.

А сад да видимо како су ове наше речи преведене на енглески и обрнуто.

У Дрводелићевом Хрватско-енглеском речнику: *будак*, mattock, miner's pick, pickax(e), hack; *трнокоп*, pickax(e), pick; *мотика*, hoe.

Енглеско-српскохрватски речник Ристић-Симић-Поповићев превео је те енглеске речи овако: *hoe* мотика; *hack*, пијук, кљуна; *mattock*, трнокоп, будак, пијук; *pick* будак, пијук, трнокоп, кљуна; *pickax(e)* кљуна, пијук.

У Филиповићеву Енглеско-хрватском речнику овако је преведено: *hoe*, мотика, трнокоп; *hack*, пијук, будак, трнокоп, мотика; *mattock* и *pick*, мотика, пијук, трнокоп; *pickax(e)*, пијук, трнокоп. Овде су скоро сва значења изједначена!

Како су ове енглеске речи нетачно превођене, показаће нам Webster's Collegiate Dictionary, где су оне овако објашњене: *hoe* „алатка са танким пљоснатим сечивом попречно стављеним на дугачку дршку; употребљава се за плевљење, обраду земље итд.“ (на слици је дато пет врста мотике); *hack* 1. „алатка за разбијање или обраду земље, као што су *pick*, *mattock*, *hoe* и слично“; *mattock*, „алатка за копање и крчење“ (са сликом два двокрака пијука); *pick*, „тешко, шиљасто гвоздено или челично оруђе, са дрвеном дршком усађеном у отвор између крајева“; *pickax(e)* = *pick* или *mattock*.

Из овога описа само две речи видимо јасно шта значе: *hoe* (која је и по значењу и по пореклу исто што немачко *Haue* и француско *houe*) јесте оно што је у нашем језику *мотика*, а *mattock* је двокраки *пијук*, *pick* и *pickax(e)* значе то исто, а *hack* значи не само то исто, него и *будак*, па чак и *мотика*! Значи да и у енглеском иста алатка има више назива и да се исти назив употребљава за разне алатке.

То исто имамо и у руском језику. У Српскохрватско-руском речнику И. Толстоја реч *будак* је преведена са *кирка*, а *мотика: кирка; мотыка*. Пошто су ове две речи растављене тачком и запетом, то би значило да не значе потпуно исто. У Српско-руском речнику Л. Мичатека овако је преведено: *будак: кирка, мотыка*, а *мотика: мотыка, кирка*. У мојем Српскохрватско-руском речнику (у рукопису) реч *будак* је преведена са *кирка*, а *мотика* са *мотыга*, *цапка*.

Обрнуто, ево како су те руске речи преведене на наш језик. У Руско-српскохрватском речнику Д. Ђуровића *кирка* значи *пијук*,

а *мотыга* значи *мотика*. У мојем Руско-српском речнику *кирка* је преведена са *пијук, трнокоп; кесер;* реч *мотыга* (*мотыка*)*: мотика; будак*, а *цапка: мотичица, будак*.

Дуго би било наводити како су ове руске речи непоуздано превођене на француски и немачки, и обрнуто, него ћу само показати шта оне значе према њихову опису у речнику Д. Ушакова и у малом Енциклопедиском речнику Б. Введенскога. Реч *кирка* је у првом речнику овако описана: „ 1. Металлический заостренный стержень, ударяя по которому молотком откалывают твердые породы (горн.). 2. Заостренное с одной или двух сторон орудие с рукояткой, употр. для скалывания льда, а также для обтесывания кирпичей, камней“; а у другом: „ручной горный инструмент — насаженный на рукоятку молоток, заостренный с одного конца“. Реч *мотыка* (мотыга) преведена је у првом речнику: „1. Примитивное земледельческое орудие для обработки почвы под посев, состоящее из палки и приделанного к ней деревянного или каменного клинка или скребка; 2. Сельскохозяйственное орудие для прополки и разрыхления междурядий, для окучивания растений и пр.; то же, что цапка (с. х.)“; а у другом: „древнейшее ручное земледельч. орудие для разрыхления почвы и уничтожения сорняков. Состоит из палки и рабочей части в виде лопатки“.

Реч *цапка* (сапка) овако је објашњена у првом речнику: „Небольшая мотыга (во 2 знач.) в виде лопаточки, насаженной под углом на рукоятку“, а у другом: „ручное с. х. орудие для рыхления почвы“.

Као што видимо, и у руским речницима мешају се појмови, односно предмети које они означују, и не одређују се ближе, уколико један назив служи за два или више предмета. Једино је јасно да *цапка* означује баштенску *мотичицу* или *будачић*.

Уколико би неки читалац имао какву корисну допуну овом излагању, нарочито ако зна још неки наш назив поменутих алатки, био бих му захвалан, ако би то послао Институту.

Милош С. Московљевић

ЗА̀ПОШЉЕН, ЗАПОШЉЕ́ЊЕ ИЛИ *ЗА̀ПОСЛЕ̑Н, ЗАПОСЛЕ́ЊЕ?*

Једно од најизразитијих неслагања између језичке теорије и праксе јесте облик трпног придева глагола *запослити* и од њега изведених именица. На једној страни правопис прописује облике *запошљен*, *запошљење*, *запошљеност* и сл., на другој, у пракси се употребљавају, готово искључиво, облици *запослен*, *запослење*, *запосленост* и сл. Језичком осећању су ови други облици сасвим блиски — они први су му страни, не одговарају му.

Има у језику још сличних случајева наслагања теорије и праксе, удаљавања праксе од теорије, као напр. нејотовање гласа *л* у неким именицама изведеним од трпног придева глагола VII (Белићеве) врсте као што су *запалење*, *осветлење*, *уселење* и сл., али је оно ограничено само на именицу, док трпни придев има нормално образовање, са јотованим *л* (*запаљен*, *осветљен*, *усељен* и сл.) а исто тако и именице изведене наставком *-ост* (*запаљеност*, *осветљеност*, *насељеност* итд.). То значи да узрок овоме гласовном отступању код глаголске именице лежи у самој глаголској именици.[1]

Међутим у оном првом случају, код трпног придева од глагола *запослити* и именица изведених од тог придева, дејотовање је потпуно, оно се јавља у свим случајевима. То значи да треба поћи од трпног придева и у њему тражити узрок овом гласовном отступању.

Б. Николић је у овом истом часопису поменуо неколико случајева који би могли утицати да дође до овог отступања.[2] Али их је одмах све и одбацио. Међутим, нешто је морало

---

[1] В. о томе у чланку проф. Белића „Летење, седење“, Наш језик, нова серија, књ. VII, 217—222.

[2] В. Наш језик, нова серија, књ. VIII, 259—262.

утицати да овај трпни придев, једини, „искочи“ из системе која се тако чврсто држи у језику (исп. замислити: замишљен, упростити: упрошћен, стеснити: стешњен и сл.).

Међу осталима Николић помиње и могућност аналогије, под утицајем придева *послен*, али сматра да она није лингвистички оправдана јер прави придеви у нашем језику не утичу на трпне у правцу њиховог гласовног мењања.

Међутим, изгледа да баш овде треба тражити решење. Не у самом придеву *послен*, већ у постојању сложеног придева са супротним значењем *беспослен* и у његову односу према придеву *послен*. Док је основно значење придева *беспослен* „који је без посла, који није заузет послом, докон, залудан“ (за докона човека каже се: „Беспослен поп и јариће крсти“), придев *послен* поред значења „радљив, марљив, вредан“ (код Вука налазимо само значење *радни*, напр. послени дан, послено доба), значи и „који је у послу, који је заузет послом“. Он дакле, има шире значење од сложеног придева, јер значи и стање и особину („заузет послом“ и „вредан“) — онај други значи само стање („који није заузет послом“). Значење особине придева *послен* обичније је — значење стања ређе, данас већ помало архаично, као што нам то показују следећи примери из речничке грађе Српске академије наука:

> Не могу те сад чути, *послен* сам (Нушић, Сабр. дела V, 136); И *послен* и беспослен свет (Дело 1899, књ. IV, 55); *Послен* и беспослен свет врви на све стране (Венац 1925, књ. X, 50); Доћи ћу вам кад знам да нисте *послени* (Змај, Збирка речи); Долазили трговци и *послени* људи (П. С. Петровић, Мл. курјак, 165).

У овај однос *послен : беспослен* умешао се трпни придев *запошљен*, по значењу потпуни опозитум придеву *беспослен*, који је потиснуо из употребе придев *послен* у поменутом значењу, али је под утицајем овога и придева *беспослен* добио облик са нејотованим крајњим сугласником основе. Данас је његова употреба у том значењу, стања, сасвим обична, што видимо из следећих примера:

> Тијех је дана до зла бога *запослен* био (М. Цар, Од Јадрана. . . , 8); Вазда је био *запослен* (Великановић, Сријем. приче, 44); Ја сам у јутро нешто *запослен* (Лисичар, Припов.,

71); Она је била силно *запослена* (Косор, Миле, 52); Највећи део људи нису љубоморни зато што су увек *запослени* (Дучић, Сабр. дела 6 (5), 232); Хоће јој се! — промрмља стара једнако *запослена* (Ћипико, За крухом, 196); Уз њу главоња мачор; и он, *запослен*, преде (М. Настасијевић, Из тамног вилај., 45); *Запослену* човјеку вријеме је кратко (М. Влајинац, Пољ. привр. у нар. послов., 86).

Употребљен атрибутски, трпни придев *запослен* (запошљен), као и многи други трпни придеви, значи стање, одн. резултат радње (*запослени људи* према *незапосленим људима*); он, дакле, у таквој употреби постаје прави придев. Губећи своје временско значење, и у предикатској употреби („он је запослен" не значи да се запослио, да су га запослили, да је престао бити незапослен и сл., већ да је у стању запослености, да је у послу, да је заузет послом), трпни придев је почео губити везу са глаголом, а то је довело, под утицајем правог придева са истим значењем, и до слабљења гласовног закона везаног за глагол, у овом случају јотовања.

Цео овај процес могао се овако развијати. Првобитни однос правих и трпних придева са врло блиским значењем, *послен : беспослен* и *запослен : незапослен* (одн. *запошљен : незапошљен)* поремећен је јављањем новог односа *запослен (запошљен) : беспослен*, при чему је први парњак, под утицајем придева који је потиснуо *(послен)* и његовог опозитума *(беспослен)*, примио облик који данас има, тј. *запослен*.

Тако на једној страни имамо придевски однос *запослен: беспослен* (Он је јако *запослен*, Он седи *беспослен* и досађује се), а на другој глаголски *запослен : незапослен*, место *запошљен: незапошљен (Запослен* је отпре годину дана, *Незапослен* је већ два месеца).

Без обзира на ово објашњење о постанку облика *запослен*, остаје као сигурно да се овај облик мора усвојити јер је он готова чињеница: језичка стварност ставила нас је пред свршен чин. И *запослен* и речи изведене од њега *запослење*, *запосленост*, *запосленик* дубоко су укорењене у нашем језичком осећању, док су нам облици са извршеним јотовањем *(запошљен*, *запошљење* и др.) страни, и поред тога што се у тој категорији речи ова промена

доследно врши (исп. *мислити* : *замишљен*, *промишљен*, *мишљење* и сл.).[3]

И у разговорном и у књижевном језику данас је готово у искључивој употреби облик са неизвршеним јотовањем. Поред већ наведених примера ево још неких за илустрацију:

Једино *запослен* оним што ће рећи Мартићу (Велм. Јанковић, И. Мандушић, 25); Духови су *запослени* бригама (Рад. Јанковић, Дани и год., 73); Картонажа и индустрија... је била добро *запослена* (Прив. прегл. 1924, 1/3); Надзорник мора бити уз своје питомце кад они нису *запослени* (Крив. зак. 1930, 69); Санитетско особље *запослено* по државним болницама (Санит. зак. 1927, 141); Она је била *запослена* бијелим швелом (Ђалски, Диљем доме, 14); Знало се ... да је осам до десет људи код њега *запослено* (Трешчец, У м. свијету, 103); С улице чује се мањи жамор *запослених* чељади (Ћипико, За крухом, 179).

Лутао је тражећи *запослење* (Д. Радић, Три килом., 148); Надајући се да ће ... доћи до *запослења* (Д. Максимовић, Како они живе, 144); Да добије ново *запослење* (Р. Бојић, Змије на асф., 204); Није нашао *запослења* (Н. Симић, Бркићи, 168); Добио сам *запослење* (Давичо, Међу Марк. партиз., 314); Друго *запослење* (Шовари; Гогољ, Припов., 345); Мора наћи неку могућност *запослења* (Симић, Дикенс, Вел. очекив., 302)

Град неуморне *запослености* (Јагић, Спомени I, 139); Користе се газдином *запосленошћу* (Св. Ћоровић, Цел. дела, 286); Мати је била с том његовом вечитом *запосленошћу* незадовољна (В. В. Јанковић, Дечак, 21); О његовој *запослености* око виле (Лисичар, Припов., 73); Због *запослѐности* радног света (М. Влајинац, Моба, 99).

Радници и *запосленици* (Срп. књ. гласник 1921, III, 195); И сви трамвајски *запосленици* (И. Секулић, Записи, 46); Војска чиновника *запосленика* (И. Секулић, Анал. трен., 16).

---

[3] Сличан однос постоји и између глагола *(за)мислити* и придева *мислен*, али до неких поремећаја у том односу није дошло јер нису постојали исти лексичко-семантички услови као у односу *запослити* : *послен* (*мислен* и *бесмислен* нису опозити као *послен* и *беспослен*, није било мешања у значењу између *мислен* и *замишљен* итд.).

Јављање нејотованог трпног придева и од њега изведених именица унело је знатне поремећаје и у друга образовања од ове основе, у итеративни глагол и његове изведенице. Поред правилног *запошљавати*, *запошљавање* и сл. употребљавају се и образовања са неизвршеним јотовањем, најчешће са завршетком *-ивати : -ујем*; ређе *-авати : -авам:*

За неколико година ће *запосливати* до 1.000 радника (Преглед 1927, 28/2); Израбљивао га је и *запосливао* (Хрв. коло 14,62); Он се на то не осврће, но је једнако као и прво *запослује* (Ћипико, Припов., 188); Не *запослују* више од два помоћника (Привр. преглед 1924, 34/3); *Запослује*. . . више од десет хиљада глава (Крлежа, Госп. Глемб., 20); Држава је дужна да их уздржава и *запослује* (Ф. Мажуранић, Од зоре. . ., 192); Становништво се све више *запослује* (Развитак 1938, 140).

49 предузећа. . . су *запосљавала* преко 10.000 радника (Преглед 1948, 70); *Запославаће се* (Закон о чиновн., 1928, 15); Правилник о *запославању* (Исто, 15); Економски значај смоларења је. . . у *запославању* (М. Влајинац, Привр. летопис III, 161); Још нема услова за његово *запославање* у индустрији (М. Филиповић, Етничке прил., 410).

Док се правилан облик итеративног глагола чешће налази у поменутој речничкој грађи, у њој нема ни једног јединог примера за облик трпног придева свршеног глагола који прописује нормативна граматика, тј. *запошљен*, изузев једног са именицом *запошљење* (Радник који тражи *запошљење* — Р. Чолаковић, Записи I, 147) и једног са именицом *запошљеник* (Красне *запошљенике* запошљава у свом. . . заводу — Винавер, Хашек, Швејк III, 31).

Речничка грађа не мора бити прави одраз стања у језику, и она то није увек. Читачи књижевних дела из којих се црпе грађа за речник обично запажају прво оно што је мање обично, неправилно, што „запне" њихову језичком осећању. И то подвлаче да би и исписали за речничку грађу. Нема сумње да би великој већини, да не кажемо свакоме читачу, пре запео за око облик *запошљен* и сл. него *запослен* и сл., јер је овај други ближи језичком осећању и лако промакне пажњи читаочевој. То значи да би оних првих облика, *запошљен* и др., требало да буде знатно више —

кад би их писци употребљавали. Ако су пак облици са јотованим сугласником основе обични у употреби, као што је случај са изведеним учесталим глаголом, у грађи се чешће налазе:

Који га *запошљава* (Капитал, књ. II, 328); Да *запошљава* своје дивизије (Зоговић, На попр., 252); Да се. . . *запошљавају* и жене (Симић, Кронин, Звезде гледају. . ., 325); Радници које *запошљава* (Б. Манојловић, Књ. о здрављу, 353); *Запошљавање* радне снаге (Кидрич, Привр. проблеми, 275); Потреба за *запошљавањем* у привреди (Полит. 1949, 13200/3) итд.

Овакво стање апсолутне превласти облика *запослен* над обликом *запошљен* намеће нормативној граматици једино могућно решење: дати облику *запослен* (*запослење* и сл.) равноправност са оним другим, правилним обликом, па ће време учинити своје. Какав ће бити тај резултат — то је само по себи јасно.

Св. Марковић

О НЕКИМ ОСОБИНАМА СТИЛА И ЈЕЗИКА МИЛАНА БОГДАНОВИЋА

Књижевном критиком и есејистиком Милан Богдановић бави се више од четири деценије. Своје радове он је сабрао досад у пет књига које је издао под заједничким насловом „Стари и нови". Ова Богдановићева збирка богата је ризница поузданих судова о многим видовима наше новије књижевности. Те судове изрекао је један редак зналац, проницљив посматрач и уметнички оплемењен дух. Ученик Јована Скерлића, Милан Богдановић је примио од свога великог учитеља све оне врлине које су имале реалне могућности да се развијају и разгранавају у даљем животу наше књижевне критике и есејистике. У Милану Богдановићу многи од тих квалитета остварили су такву своју еволуцију. Свакако је овоме допринео и благотворни утицај француске импресионистичке критике.

Милан Богдановић несумњиво је један од најугледнијих стилиста у нашој савременој есејистици. Он има с в о ј стил који се управо у потпуности изједначио с његовом личношћу. Говорити о Богдановићеву стилу значи говорити о једној одређеној вредности наше литературе. Богдановићев стил има и ону највишу могућу стваралачку примену: под његовим утицајем развили су се многи наши млађи књижевни критичари и есејисти.

Богдановићеву критичку мисао одликује јасан суд изнесен са прегледношћу која се у много случајева доиста може сматрати класичном у српској критици. Поступност је посебна врлина Богдановићева. Његов метод у излагању обично је такав да сваки пасус садржи једну основну мисао, око које се купе многе њој сродне мисли које ону главну рељефније објашњавају. На овај начин Богдановић је постигао врло суптилну изнијансираност свога текста и показао тананост својих асоцијација. Уза све то треба истаћи и синтетичност излагања и заокругљеност његових есеја узетих у целини. За многе његове огледе може се рећи да

они нису само бирани пример есејистике првог реда, већ да су управо уметност у најчистијем лику свом.

Све су ово углавном познате истине које су и досад у литератури о Милану Богдановићу истицане у већој или мањој мери. Разуме се, међутим, да је уочена и она карактеристика његова дела која одушевљењу даје за нијансу друкчији вид. Ако обратимо пажњу на ову страну медаље, стећи ћемо утисак да би се и ту могло говорити пре свега о стилу. Например, зато што се непрекидно трудио и у већини случајева и успевао да своју мисао изнијансира до највеће могуће мере, Милан Богдановић није понекад могао да избегне понављање већ реченога. Деси се, ретко додуше, да он прави тако малене варијације своје основне идеје, да се оне и не осећају као варијације, већ се сугерирају као нека врста таутологије. Њега понекад толико запреми нека мисао да је он онда открива и осветљава разноликим стилским обртима, али се непрекидно задржава на њој. Као да преживљава лирско осећање мисли. При таквом послу, међутим, троши се силна енергија. Било би, разуме се, целисходније да је та енергија утрошена за развијање неке нове мисли. Ово нарочито долази до изражаја у импровизованим Богдановићевим предавањима за шта је добар пример његов рад о Лази Лазаревићу.Ваља напоменути да је овакви таутолошких места у предратном Богдановићевом делу било знатно мање.

Сем тога, тачно је да Богдановићеви текстови дају утисак вешто изведене заобљености. Углачани су као да су од мермера. Да би то постигао, Богдановић нарочито пази на реченицу. Његова реченица има посебне врсте правилност. Он изванредно контролише своју мисао и с великим успехом излива је и у сложене реченице које се такође одликују добро одмереном симетријом. Али управо то прорачунато склапање реченице чини да се она понекад до извесне мере сугерира као спутана. Код Милана Богдановића нема онакве кликтавости каква се среће код Исидоре Секулић, нити се он онако слободно служи језиком као Јован Скерлић. Код Милана Богдановића осећа се непрекидно будна опрезност у изразу, која је, разуме се, у већини случајева дала позитивне резултате, али која се понекад, како рекосмо, приказује као непотребна спутаност. Његова реченица нема ону племениту једноставност Андрићеве реченице. Један је од узрока

томе чињеница што се у Богдановићеву казивању често јављају модалне речи и изрази (*међутим*, *према томе*, *с друге стране*, *доиста*, *мени се чини* и др.). Како честа употреба оваквих израза може бити и знак да су аутору на измаку потребна изражајна средства, показује ова реченица у којој је двапут употребљен израз *према томе*: „Према томе, тих првих година после завршеног Првог светског рата, наша литература, у југословенским размерама, па према томе, у одређеној мери, и у српском оквиру, била је обележена изразитим модернистичким тенденцијама" (Књижевност и језик у школи I, 5, 293—294).

Слична размишљања изазива и језик Милана Богдановића.

За овога критичара речено је да пише јасним српскохрватским језиком. Његова прецизна мисао речена је систематично. (Ванредно језичко осећање, сем свега другог, омогућило му је, уосталом, да пружи изврстан превод „Коле Брењона").

Богдановић, такође, високо цени и захтев да критичар пази на граматичку и синтаксичку правилност језика. Он је 1950 г. готово с емоцијом говорио о неопходности да језик књижевне критике буде граматички правилан: „Ако критичар треба да процењује једно књижевно дело у свим његовим живим квалитетима, а он то мора да ради, неизбежно је, услов је без кога се критичарском послу не може ни приступити, да влада законима и да је искуством снабдевен за сваку од оних живих материја из којих књижевно дело настаје. Примордијална од њих је материја језика. Вредношћу језика писац прво продире у читаоца и задобија га за себе. Према томе, вредност језика је она која међу првима треба да се уочи и да се процени кад се дело подвргава критици. Не може се бити критичар без сигурности у језику, без знања и осећања језика. Са несигурним језиком у ономе што сам пише, критичар од самог почетка губи ауторитет да одреди и фиксира озбиљан суд . . . Језик и стил многих наших критикописатеља кипте елементарним језичким грешкама и стилским којештаријама. До мере да се чак греши и у падежима. . . Груба грешка у језику буни и љути свакога ко зна праву цену за вредност језика. Код критичара груба језичка грешка управо револтира" (Стари и нови IV 151—152). За оне књижевне критичаре који допуштају да им у критици промакну језичке и стилске грешке Богдановић каже да пишу „критику по сваку цену" (о.с. IV 149).

Језички стручњаци могу бити само захвални Милану Богдановићу што је на овај начин одао пуно признање језичкој критици књижевног дела. И готово је сувишно и истицати да је све оно што је Богдановић рекао, а што смо малопре цитирали, тачно до последњег детаља.

Па ипак, догодило се да је и поводом његова језика један наш угледни стручњак написао критички осврт (М. С. Московљевић, Чак и познати стилисти, НИН, 14.XII. 1952, стр. 8).

Доиста, поштоваоци Богдановићева дела не би желели да у раду који је он потписао прочитају неправилни облик презента глагола *црпсти* — *црпи*. А то ће читалац ипак доживети сусревши ову реченицу: „Ни процес разгоревања национализма, који се у нашем младоме грађанском друштву са романтичарским полетом одиграва, што се и у литератури врло живо одражава, не црпи мотиве из руске духовне сфере, већ прима импулсе углавном са Запада, нарочито из Немачке" (Стари и нови V 13). Као што је врло добро познато, место *црпи* требало је рећи *црпе*.

Неће бити исправно што је у реченици коју ћемо сад цитирати употребљена глаголска именица од тренутног место од трајног глагола (*осиромашење* м. *осиромашавање*): „Он је пратио и уочавао процес распадања патријархалних форми живота нашега села, његово осиромашење и почетак пауперизације, као и прве симптоме пролетаризације градова и постепено рађање радничкога сталежа" (Стари и нови IV 41). У питању је један дужи процес, који се може изразити само трајним глаголом. То потврђују и гл. именице *пауперизација* и *пролетаризација* које овде такође претпостављају извесну трајност процеса. Исп. и глаголе *пратио*, *уочавао*.

Ипак није оправдано од прилога времена садашњег накнадно правити прилоге на тај начин што се место облика на *-ћи* употребљавају облици са наставком *-ће*. Такав је, међутим, случај у овој реченици: „И неоцењива заслуга Светозара Марковића управо и јесте у тој чињеници што је он први код нас почео на ту латентну енергију да делује освежавајуће, упућујући је социјализму и покушавајући да је претвори у организовану снагу" (Стари и нови IV 40—41). Боље би било: освежавајући. Ситуацију компликује чињеница што би се тада непосредно један до другог нашла два прилога времена садашњег. Због тога се ова реченица не може оценити као стилски потпуно дотерана. Треба рећи да

је на другоме месту Богдановић правилно употребио овај облик: „Његова критика ондашње Србије и њене унутрашње реакције била је изванредно благотворна, у смислу да је дејствовала отрежњујући“ (о.с. V 26).

Богдановићу се поткрао и познати русизам — употреба предлога *йо* с локативом уз глаголе мишљења, говорења и сл.: „Меродавна критика је то већ добрим делом и учинила, уважавајући све околности које му, тада још, нису допуштале да по свима економским, социјалним, политичким и националним проблемима има онај поуздани и непогрешни став који данашња наука и данашње разумевање историских и друштвених закона омогућују“ (Стари и нови IV 39—40). Као што је познато, у српскохрватском језику најчешће се у оваквој прилици употребљава предлог *о* с локативом.

Најзад, веома је видна употреба страних, нарочито француских речи у Богдановићеву делу. Да би се ова лако уочљива чињеница доказала, могли бисмо навести ма који његов оглед или критику. Богдановић је с великом симпатијом говорио о народској сочности и крепкости стила Јаше Продановића. Нема стварног оправдања мишљење да честа употреба страних речи и израза уздиже стил на виши степен лепоте и снаге. Иако смо далеко и од саме помисли да у вези с употребом страних речи и израза покажемо какву било искључивост, ми ипак сматрамо да је Богдановић често подлегао искушењу и прекорачио ону границу која постоји у вези с употребом страних речи а која се може сматрати стварно оправданом. Да ли су нам неопходне речи као: *инсуфицијенција* (о. с. IV 149), *йримордијалан* (о. с. IV 151—152), *сакросанкшно* (о.с. IV 75) и сл.?

Овде су изнета и нека критичка запажања до којих може доћи читалац који иначе, чим се упозна са делом Милана Богдановића, постаје обавезно његов поштовалац. Разуме се да овакви осврти не умањују у суштини велику вредност Богдановићева дела, о којој је овде било речи. Овим је само показано да и код овог изврсног стилисте има и нешто тамнијих нијанси, којих се није увек лако ослободити.

Берислав М. Николић

ЈЕДНА ВРСТА НЕПОТПУНИХ РЕЧЕНИЦА КОД САВРЕМЕНИХ ПИСАЦА

Већ је истицано да језик није само средство обичног, свакодневног говора и споразумевања који одговарају „мирним, трезвеним или осећајно уравнотеженим стањима духа у чијим се изразима духовна или психолошка страна слаже са граматичком и која служе као обично или правилно језичко стање".[1] Језичка средства су и средства уметничког књижевног стварања[2] и као таква имају низ елемената, квалитета који су и уметничке природе па су, у већој мери него иначе, везани за психолошке језичке категорије у чијим су основама „обично узбуркана, узнемирена, емоционална расположења људске природе"[3]. Између осталих, за наше питање најзначајнији од тих квалитета јесу: интензитет и начин којим језичко осећање врши анализу синтагме, промене јачине гласа, висина и брзина тонова при изговору гласовних целина[4], тј. делова говора и др. Ти квалитети, који су у основи језичке природе, а тек у одређеној реализацији и уметничке, чине да се међу језичким средствима писаца и једног истог времена јаве разлике које, с једне стране, упућују читаоца да се позабави природом тих средстава, а са друге — омогућују да се природа тих језичких средстава и разлике међу њима објасне и тим квалитетима. Таквим средствима, истина, сам језик намеће границе преко којих „сви они што слободно стварају, били они књижевници или не били, у писаном дѐлу или говору, ако хоће и духовно да остану у границама једног језика, — не могу ићи"[5].

[1] А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку I, Бгд. 1941, стр. 604.

[2] В. М. Павловић, Увод у науку о језику, Бгд. 1959, стр. 208 и д.

[3] А. Белић, Нав. дело, стр. 604.

[4] В. и код М. Павловића, Нав. дело, стр. 208—209.

[5] А. Белић, Стил и језик, НЈ књ. III, стр. 135.

Овде ћемо покушати да на основу тих граница, тј., у овом случају, на основу природе реченица без развијених главних делова, одредимо место неким синтаксичким средствима која се јављају у делима једног писца док се у делима другог, из исте књижевне (и језичке) средине, не јављају.

1

У својој расправи „Реченице без развијених главних делова“[1] проф. М. Стевановић дао је дефиницију реченица без развијених главних делова и дефиницију исказа, који су се код нас тек недавно почели објашњавати. Анализирајући примере који се налазе у делима неколико савремених писаца (О. Давича, Д. Ћосића, М. Лалића), проф. М. Стевановић одређује границу између пуних реченица и непотпуних и дели ове потоње на две горе поменуте врсте, реченице без развијених главних делова и исказе, према основноме мерилу — синтаксичком односу. Прве, као и потпуне реченице, претстављају синтаксичке јединице у којима тај однос постоји, у њима се увек доводе у везу два појма од којих један о другом нешто казује, одређује га за извесно време. Од потпуних реченица разликују се недостатком главних делова, управних чланова предикатске и субјекатске синтагме, али је „реченичка схема“ у њима јасна посредством каквог другог синтаксичког знака, као што је интонација, говорна ситуација или уопште каква ситуација која те делове успоставља. Такви су примери које наводи проф. М. Стевановић у својој расправи: Џуџа је он. *Само лисац.* — Васиљу, жива ватро, које су те виле данас донијеле? — *Брзе ноге.* — Чија си ти мала? — *Татина.* — Гледају га дуго. *Испитивачки. Звериње.* — Стаде. *Код јабуке.* — Он ће га још више волети. *И њу.* — и др.[2] Други претстављају синтаксичке јединице у којима не налазимо и синтаксички однос, у њима немамо везе двају појмова, али и они казују пуну мисао или осећање. Проф. М. Стевановић истиче „као честе и у разговорном и у књижевном језику“ *номинативне исказе* изречене у афекту: *Пожар! Вода! Камен!*, затим исказе којима писци „обично осликавају своје утиске, односно утиске својих јунака“, као што су: Не може се издржати. *Запара.* Мозак ми се прокувао. *Врућина.* — *Несаница.*

[1] Наш језик, н. с. IX, св. 1—2.

[2] В. НЈ IX, стр. 12—15.

Мрак. Тишина. — и др. Онда *акузативне искaзе: Добар дан.* — *Лаку ноћ.* — *Једну љуту.* — и императивне речце: *Немој, Дела* итд.[1]

И реченице без развијених главних делова и искази синтаксичко значење добијају у нарочитим условима, у контексту, чији елементи претстављају извесне врсте средства њиховог обликовања, извесне формативе. Баш због овога, мислимо, треба посветити пажњу тим, назовимо их тако, „посебним формативима", јер су они материјални, чулни посредник у сазнавању природе таквих синтаксичких јединица — синтаксичког односа, који није увек видљив.

У њих убрајамо, пре свега, ф у н к ц и ј у у којој се *обично* у реченици или синтагми јавља дата реч и и н т о н а ц и ј у. Уствари, они обично и чине оно што се при третирању овога проблема назива контекстом.[2]

Полазећи од тога да су *облик*[3] и *функција* појединих категорија речи оно што је видљиво и оно од чега синхроничко језичко осећање полази у схватању језичких средстава, први од поменутих формaтива тражићемо у њима, водећи рачуна да се њима не помути схватање онога што је ипак основно, схватање унутрашњег значења.

Анализирајући примере које смо нашли у роману „Дај нам данас" Радомира Константиновића, у роману „Песма" и поеми „Човеков човек" Оскара Давича, запазили смо да се сви они могу поделити с гледишта одношајног облика и функције у три категорије. То су:

1. Самосталне речи или скупине чији је *општи знак облик номинатива;* такве случајеве имамо у примерима:

---

[1] В. М. Стевановић, Реченице без разв. гл. делова, НЈ IX, стр. 16, 17—21.

[2] В. А. Белић, О сложеним реченицама и сродним појавама, НЈ, н. с. књ. V, стр. 303; L. Bloomfield, Language, New York 1958, стр. 176; G. A. Miller, The perception of speech, For R. Jacobson, Essays in occasion . . . , Hague, 1959, стр. 355.

[3] Овде мислимо, природно, на тзв. *одношајне облике* који „својим обличким особинама обележавају однос између једне именице у свом саставу и другим речима у реченици" (А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I, 1941, стр. 500), односно оне „који су ту да обележе односе међу оним речима чији су саставни делови и тзв. управним речима" (А. Белић, Нав. дело, стр. 500).

Напољу пада киша. *Трубе аутомобила. Капија која се закључава.* Рат. То је све. (Р. Константиновић, стр. 11), — *Ништа. Неке очи које ме гледају.* Он је мртав, а мене гледају те очи. (Р. К., стр. 10), — Можда да се то само десило. *Нека омашка.* То човеку може да се деси... (Р. К., стр. 10). — Од свега остаће само мртви лептирови. *Њихова узалудна бела крила.* (Р. К., 9). — Било је то одједном, рекла је. Скочио си. *Он,* рекао си. *Он.* Шта с тим? (Р. К., 8). — *Јод поново. Смех на улици. Он сам на прозору. Он, који није као ја. Нешто сасвим друго од мене. Једна хладноћа. Одмереност коју немам. Камен* (Р. К., стр. 13), — Она је у гушењу морала да се потсети на мене. *Дете.* (Р. К., стр. 173), — Море је око мене. *Једно друго, једно страшно и зло море.* (Р. К., 165), — Како га чврсто држи. *Та смрт.* (Р. К., 171). — Нешто га је преплавило. *Шта? Празнина?* (О. Давичо, „Песма", 9). — Закључиће да се треба борити. *То. Ко? Сељаци? Радници?* (О. Д., Песма, 10), — *Несаница. Мрак. Тишина.* (О. Д., Песма, 85), — *Крај града.* Све је потсећало на границу. (О. Д., Песма, 242), — *Глупост!* Не постоји невиност (О. Д., Песма, 31), — *Каква калдрма.* (О. Д., Песма, 243) итд.

2. Несамосталне речи и самосталне речи у несамосталној служби чији је *опшши знак категорија односно зависни однос*[1]; такви су примери:

а. Да ли си у стању да размислиш? *Лепо.* Мирно да размислиш (Р. К., стр. 9), — Хајде да размислимо. *Све редом. Лепо и полако.* (Р. К., стр. 10). — И бити жив. *Изјутра. У подне. Увече.* У сутон бити жив. (Р. К., 8). — А онда је почела да кружи. *Одједном.* У томе је било неко решење, једна одлучност (Р. К., 10). — Можда тамо станују људи из његове групе. — *Сигурно* (О. Д., Песма, 271). — Која би му друга писала о огледалу. *Смешно.* Шта јој је било тако добро

[1] Боље је рећи зависни однос него зависни падеж, јер он не мора бити увек и видљиво обележен, а мора увек постојати. Упор. примере као што је: — Увек сам могао да видим како скида папуче са својих ногу. *Пар црвених папуча* и др. сличне у којима је акуз.=номин. Или у енглеском језику: „The father loves the son" (=pater filium amat) и „The son loves the father" (=filius patrem amat) (L. Bloomfield, Language, 1958, стр. 165), и др. језицима где нема обележавања пад. облика посебним наставцима.

тамо (О. Д., Песма, 225). — *Лаку ноћ.* (О. Д., Песма, 60). — *Цейаницу!* Али отац се не помери. Не чује (О. Д., Песма, 712), — Ја постојим. *Већ.* У њеној сенци дишем (О. Д., Човеков човек, 50), — Показаћу вам ко је кукавица! *Найоље!* (О. Д., Песма, стр. 222);

б. Могао сам да видим руке како се сапуњају. *И једног човека у одласку* (Р. К., стр. 12). — Ја нисам овако умро, казао сам. *Тамо, између кревеша и сшолице на којој се йушила угашена свећа* (Р. К., стр. 11). — Ударао би рукама по њему. Кога? Упитао сам. *Сабласш неку. Једну авеш коју је видео. Једно зло лице које му се наругало* (Р. К., 10). — *Виле за жеље.* Њих хоћу. *Мосшове за мисли. И њих* (О. Д., Човеков човек, 228);

3. Непроменљиве речце за потврђивање и одрицање, као и непроменљиве речце за потстицање чији је *ойшши знак „морфологисано значење и служба“*[1], какве имамо у примерима:

Она ми је прилазила. *Да,* рекао сам (Р. К., 11). — Часа? рекао сам. *Не,* одговорио сам (Р. К., 7). — Праља?... *Да!* Не знам зашто, али на праљу је потсећала (О. Д., Песма, 15). — *Дедер. Но?* (О. Д., Песма, 11). — *Па?* Он одлази (О. Д., Песма, 234).

Као што се може видети из тога што се већина реченички употребљених речи може сврстати у ове три категорије[2], општи знак је, иако изван одређених, синтаксичких услова претставља само ознаку појма или чега другог, за *реченичко значење* од битне важности, јер се у њему садрже и, дистинктивне за реченицу без развијених главних делова и исказ, ознаке — видљиви знаци синтаксичког односа или синтаксичког значења (кад су у питању искази): пре свега, функција у којој се *обично* јавља дата реч, а затим и интонација.

---

[1] Кад није свезица, *да* увек значи какво потврђивање, *не* — одрицање, *дедер* — потстицање итд. За њихов облик увек је везано неко од тих значења.

[2] Оваква подела примера сасвим је подређена задатку који смо овде поставили, па је отуда сасвим условна. Уопште, међутим, питање класификације непотпуних реченица сасвим је решено оном поделом коју је дао проф. М. Стевановић у познатој расправи.

2.

Функција у којој се *обично* у синтагми или реченици јавља дата реч чини елеменат који се оснива на стварним односима, тј. на односима у синтагми, а долази до пунога израза баш у реченицама без развијених главних делова. Тај елеменат је синтаксичко-психолошке природе, да будемо тачнији, јер у условима контекста садржи и елементе асоцијације[1]. Да то објаснимо. Функција као *обележавање односа* може се јавити само у синтагми и реченици. То је синтаксички део њене природе. А психолошки моменат је у томе што значи, на неки начин, реципрочни процес ономе процесу којим се стварају падежни односи „у које ступа каква именица као допуна или *одредба* према каквој *управној речи* извесне синтагме“[2]. Да осветлимо ово, навешћемо речи проф. А. Белића о падежним знацима, које је он изрекао говорећи о једном другом питању. „Кад речемо *сечем* — подразумева се“, — каже проф. А. Белић, — „...у том глаголском облику и објекат који сада није објављен, али кад речемо *сечем д р в о*, ми га речју *д р в о* откривамо. Реч *дрво* је објекат не по своме облику већ по томе што она *открива објекат* који је скривен у самом значењу глагола *сечем*. *Дајем Петру* има, истина, у нашем језику одређени дативски облик, али *Петру* не значи датив по томе облику, већ зато што се у глаголу *дајем* садржи пратилачки моменат *намене*, који се речју *Петру* открива“[3]. Као што, дакле, „допунска реч открива или реализује скривени, али стални пратилачки моменат управне речи“[4], па се отуда њен појам садржи у управној речи као стална могућност, тако исто она, наравно, адекватно обележена у различним језицима, мора својом појавом у извесном видљивом, „материјалном“, облику везивати за себе и своју управну реч, или, тачније речено, — значење своје управне речи. Отуда је и лако успоставити главне делове реченица као што су у примерима:

---

[1] Мислимо, наравно, на асоцијацију само у онолико обиму колики имамо и када је реч о продуктивности неправих именица и сл. (В. А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I, 1941, стр. 493). На ону која је елеменат *језичке анализе* као снаге која је могла управљати морфолошком структуром речи (В. Р. Бошковић, „Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници“, ЈФ XV, 1936; нарочито развитак суфикса *-ица*, стр. 19—20).

[2] А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I, Бгд. 1941, стр, 216—217.

[3] А. Белић, Нав. дело, стр. 218—219.

[4] А. Белић, Нав. дело, стр. 218.

Да ли си у стању да размислиш? *Лейо*. Мирно да размислиш (Р. К., 9). — И бити жив. *Изјушра. У йодне. Увече*. У сутон бити жив (Р. К., стр. 10); —

и у другим сличним, у којима увек имамо какву одредбу, — за *начин:* Да ли си у стању да размислиш? *Лейо*. Мирно да размислиш; за *време:* И бити жив. *Изјушра. У йодне. Увече*; за *месшо:* Који више никада неће да седи у мраку на кревету. *Поред ње* (Р. К., 9). Тако је и са примерима у којима имамо, функционално, *дойуне* неразвијених управних речи, као што имамо *објекашску дойуну* у примерима: Могао сам да видим руке како се сапуњају. *И једног човека у одласку;* — Ударао би рукама по њему. Кога? упитао сам. *Сабласш неку. Једну авеш коју је видео. Једно зло лице...;* — Од тебе је остало само нешто од твога тела. *Нешшо шшо лежи на кревешу* (Р. К., 21); — или као што имамо *дойуну за заједницу:* Дакле, задрхтао сам, говори: шта хоћеш од мене? *Са свећом у моје очи?* Упитаћу (Р. К., 83), са примерима који прелазе у *одредбу за начин:* Она се осмехнула. *Са найором* (Р. К., стр. 43) итд.

У језицима с развијеном флексијом, наравно, успостављање управног члана синтагме биће олакшано средствима обележавања падежних значења. У *Дајем Пешру* (да се послужимо већ навођеним примером из књиге проф. А. Белића) облик *Пешру* означава датив „не по томе облику, већ што се у глаголу *дајем* садржи пратилачки моменат намене који се речју *Пешру* открива“, али у исто време, ако се употреби сам, природно — уз извесне контекстуалне услове, буди слику управног дела: (Дајем) *Пешру*, (Пишем) *Пешру*, (Говорим) *Пешру* итд. У другим језицима, онима који немају таквих знакова као и у нашем, кад услед једнакости облика, напр. ген. = акуз. једнине итд., тешко можемо одредити значење односа, имамо, наравно, и друга средства.

Све ово што је речено о функцији у којој се *обично* у синтагми или реченици јавља дата реч односи се, како видимо, на речи или скупине речи које претстављају реченице без развијених главних делова[1], тј. оне у којима су такве речи „одредбе (или допуне —

[1] L. Bloomfield их назива комплетивним неразвијеним реченицама које се састоје „од облика који само допуњују неку ситуацију, тј. ранији говор, гест или само присуство објекта“ (Language, NY 1958, стр. 176). А руски синтаксичари: неполные предложения, представляющие собой взаимосвя-

прим. Ж. С.) глагола нове реченице који је, додуше, исти са глаголом претходне, као што им је и субјекат заједнички“[1]. У ову врсту речи-реченица или група речи - реченица спадају примери као што су: Да ли си у стању да размислиш? *Лейо*. Мирно да размислиш; — И бити жив. *Изјуйра. У йодне. Увече*. У сутон бити жив; — Је ли доста било тога свега. *Оног биоскойа. Оног човека* (Р. К, 10), и многи други, које смо навели горе, у групи „несамосталних речи и самосталних речи у несамосталној служби“, као и у групи „самосталних речи чији је општи знак облик номинатива“, у случајевима кад претстављају субјекат нове реченице, у којој су неразвијени други главни делови једнаки са онима из претходне или потоње. Напр.: Од свега остаће само мртви лептирови. *Њихова узалудна бела крила* (Р. К., 9); — Море је око мене. *Једно друго, једно сшрашно и зло море* (Р. К., 165); — Закључиће да се треба борити. То. *Ко? Сељаци? Радници?* (О. Д., 9) и др. слични.

3.

Са исказима, тј. речима и синтагмама које казују мисао или осећање, а немају синтаксичког односа, мало је друкчије. У овом „допунском“ смислу они су више независни од значења претходних реченица. Њихова је зависност семантичка, а претежни део њихова контекста чини интонација. Због тога треба истаћи да и уопште интонација, као други „посебни формaтив“, у обележавању реченице или уопште синтаксичког значења има велику улогу. „Реченична целина најобичније се познаје по спуштању гласа на крају реченице, по малој почивци која се обично јавља међу засебним реченицама што се на писму обележава тачком“[2]. Њоме се, тј. оним што она изражава уз неку реч, „са узбуђењем (или сл. — прим. Ж.С.) упућује на временску везу постојања у садашњости (или у које друго време, — прим. Ж. С.) онога што тај појам значи“[3]. Такође, улога интонације јасно се види при анализи коју чини проф. М. Стевановић у већ навођеној расправи: „И кад се каже

занные реплики диалога; самостоятельно употребяемые неполные предложения. . . итд. (В. Грамматика русского языка Академии наук СССР, Синтаксис, часть вторая, Москва 1954, стр. 90—122).

[1] М. Стевановић, Реченице без развијених гл. делова, НЈ IX, стр. 14.

[2] А. Белић, О јез. прир. и јез. разв. II, Бгд. 1959, стр. 73.

[3] А. Белић, Нав. дело, књ, I, Бгд. 1941, стр. 175.

Огањ! или *У стрелце!* опет се изрекла по једна одређена заповест: *Огањ!* значи *Отвори(те) огањ (ватру)* ...*У стрелце! Разиђите се у стрелце*... или што слично“[1]. У свима њима, као и у примерима: Она је у гушењу морала да се потсети на мене. *Дете!; — Глупост!* Не постоји невиност (О. Д., Песма, 10); — *Цепаницу!* Али отац се не помери. Не чује (О. Д., Песма, 712); — Показаћу вам ко је кукавица! *Напоље!* (О. Д., Песма, 222); — *Дедер. Но?* (О. Д., Песма, 10) и другим сличним, интонација је елеменат који упућује на реченичко значење. Да већ и не говоримо на овоме месту колико је она од велике важности и за формирање извесних глаголских начина, напр. императива, за који је „она била довољна, па да заједно са основом глаголском да значење императива“[2]. Такође, — колико је била важна за формирање разних речца за потстицање[3].

И други синтаксичари, који и иначе придају веома велики значај формалним обележјима[4], схватају интонацију као једно од најважнијих синтаксичких средстава за обележавање реченице[5]. Кад Л. Блумфилд говори о оваквим (непотпуним) реченицама, он у основицу њихове поделе на допунске (completive minor sentences) и узвичне (exclamatory minor sentences) ставља и разлику између облика „који само допуњују ситуацију, — тј. ранији говор,

---

[1] М. Стевановић, Реченице без разв. гл. делова, НЈ IX, стр. 20. Да због простора не наводимо овде и друге синтаксичаре, напр. Виноградова, који у великој Граматици руског језика Академије наука СССР у прилог овакве улоге интонације наводи такође добар број примера (В. нав. дело, Синтаксис, часть первая, стр. 76—83).

[2] А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I., Бгд. 1941, стр. 409.

[3] А. Белић, Нав. дело, стр. 410.

[4] Уосталом, в. и код проф. А. Белића: „У индоевропским језицима, као што је познато, конгруенцијом субјекта и предиката, а тако исто и слагањем појединих чланова субјекатске и предикатске синтагме, одржава се и *спољашњим* (подвукао Ж. С.) знацима јединство реченице и њених синтагма“ (А. Белић, О јез. природи и јез. разв. II, Бгд. 1959, стр. 85).

[5] Напр. Л. Блумфилд: „In English and many other languages, sentences are marked off by modulation, the use of secondary phonemes. In English, secondary phonemes of pitch mark the end of sentences, and distinguish three main sentence-types: *John run away(.) John run away(?) Who run away(¿)*. To each of these, further, we may add the distortion of exclamatory sentence-pitch, se that we get in all six types (Language NY, 1958, стр. 170—1). И не само он, него и други, например Виноградов: „...интонация — органи-

гест или просто присуство предмета“[1] и облика који се „појављују због неког снажног потстицаја“[2] који ће, нормално, учинити да употребљена реч или група речи добије нарочиту интонацију (љутње, изненађења, — у енглеском и неким другим језицима: дозивања, — подругивања итд.), као и значење исказа, тј. речи или групе речи које казују мисао или осећање, а које немају синтаксичког односа. У прве он убраја примере као што су: This one (=Овај...); — Tomorrow morning (=Сутра ујутру); — Gladly, if I can (=Радо, ако могу); — Here. When? With whom? (=Овде. Када? С ким?), затим имена при претстављању (Mr. Brown : Mr. Smith) а подвлачи да се јављају нарочито при одговору на питања. С тим у вези он у допунске неразвијене реченице ставља и речце *да* и *не*[3]. У *узвичне* Л. Блумфилд ставља примере као што су: *Ох, довраго!* — This way, please! (=Овим путем, молим), као и оне са значењем вокативним: *John! Little boy!* (=Џоне! Мали дечаче!). У неразвијене реченице он убраја и узвичне речце, такође на основу специфичне, узвичне, интонације[4].

Отуда ће независна, слободна од интонације суседних реченица, интонација синтаксичких јединица какве имамо у првој групи наших примера: *Јод йоново. Смех на улици. Он сам на ӣрозору;* — Она је у гушењу морала да се потсети на мен . *Деӣе!* — *Крај града.* Све је потсећало на границу; и др. сличних, као и интона-

ческий элемент структуры предложения“ (Граммат. русс. языка, Синтаксис, часть первая, стр. 13). И даље у истој граматици, у глави „Предикативность и интонация сообщения как основные грамматические признаки предложения“: „... интонация является грамматическим средством оформления предложений и выступаеть в качестве одного постоянных характерных признаков предложения“ (Нав. дело, 77).

[1] L. Bloomfield, Language, NY 1958, стр. 176.

[2] L. Bloomfield, Нав. дело, стр. 177.

[3] „They occur especially as answers to questions; for this use we have the special completive interjectiones, *yes* and *no*“. Али одмах даље каже: „Even in this regard languages differ... Some languages have no such interjectiones. Polish answers with ordinary adverbs, affirmatively with *tak* „thus, so“, and negatively with *nie* (ne) „not“. Finish answers affirmatively by an ordinary form, e. g. Tulette-ko kaupungista? — Tulemme. „Are you coming from town?“ — „We are coming“, and negatively by its negative verb, e. g. Tunnette-ko herra Lehdon?-En (or Entunne) „Do you know Mr. Lehto? — I don't“. (L. Bloomfield, Language, NY 1958, стр. 176—177).

[4] L. Bloomfield, Language, NY 1958, стр. 156.

ција оних непроменљивих речца из наше треће групе, где је она, у некој мери, постала део „морфологисаног значења и службе“, — и бити формaтив *исказа*, услов њихове нерашчлањивости. И сви ти примери, као и они где та интонација долази као резултат каквог афекта, појачаног емоционалног стања, недвосмислено су то.

4.

Треба рећи нешто и о томе у каквом односу стоје ова два знака синтаксичког значења, функција и интонација, када се узимају као известан критеријум за поделу непотпуних реченица. Нема сумње да се, због природе ствари, већи део онога што је речено о „функцији у којој се *обично* у реченици или синтагми јавља дата реч“ односи на односе речи у синтагми. Јер синтагма је категорија у којој су чланови *органски* повезани, тако да та повезаност дозвољава језичком осећању да у схватању њених чланова полази и од „одређивачке речи“ к „одређеничкој“, а не само од ове последње првој. Природно, ако се „*место* тих речи (одређивачких, — прим. Ж. С.) у синтагмама морфологизира, да би се њихова функција могла разумети и одвојити од других могућних функција“[1], тј. ако те речи постану, например, *прилози*, као у реченицама: А онда је почела да кружи. *Одједном* (Р. К., 10); — Твоја игра је завршена и ти мораш да се осмехнеш. *Задовољно* (Р. К., 22); — Кад би могао да заспи, да отсања нешто лепо што ће да га умири и освежи. *И то брзо* (О. Д., 89), или какве друге одредбе, одн. допуне — зависни падежи: И ту постојим. *Жељом исто*. Никако друкчије (Р. К., 17); — Бити распет између те буради, мислио је. Сасвим сам. *Са небом горе. Са кишом која је тако добра* (Р. К., стр. 25); — Гестапо и специјална полиција неће наћи ништа што би могло да је компромитује. *Њу или ма ког другог* (О. Д., Песма, 75); — Да пише истину. *Своју истину* (О. Д., Песма, 63); — На кога то капљу? *На њега забога* (О. Д., Песма 9) и др. сличним, — њихови делови биће лакше успостављени, уз одређене синтаксичке услове. То не значи, међутим, да је та механизација услов за то. Она је само последица. Због „унутрашњег *органског* односа“ речи у синтагми, у коме до-

[1] А. Белић, О значају синтагма за развитак језичких појава, ЈФ XX, стр. 15.

пунске и одредбене речи „заузимају одређено место у појму управне речи“[1], јасно је да, и у језицима у којима су такве речи непроменљиве, и без нарочито обележене рекције имамо чврсту везу појмова који се одређују. Отуда се може рећи да је овај „посебни знак“, тј. учесталост употребе у синтагми, примаран у схватању речи-реченица и група речи-реченица, а да је интонација елеменат који је више формалне природе, секундаран онда када су у питању реченице с неразвијеним главним деловима, а примаран и семантичке природе када су у питању искази[2]. То значи да она има двојаку улогу. У случајевима као што су они из прве групе наших примера: Од свега остаће само мртви лептирови. *Њихова узалудна бела крила;* — Можда се то само десило. *Нека омашка.* То човеку може да се деси; — Разуме, схвата. *Прави пролетер* (О. Д., Песма, стр. 270), — с именицом или групом речи у номинативу, и у случајевима: Бити распет између те буради, мислио је. *Сасвим сам. Са небом горе* (Р. К., 25); — Ништа ту није имало да се види. *А смрт?* (Р. К., 21); — Од тебе је остало само нешто од твога тела. *Нешто што лежи на кревету*... (Р. К., 21) и др. сличним, — интонација везује одредбе и допуне за претходне реченице и тиме помаже успостављању главних делова нових реченица чији су то чланови. Међутим, код исказа, у примерима као што су: Напољу пада киша. *Трубе аутомобила. Капија која се закључава. Рат.* То је све; — *Ништа. Неке очи које ме гледају;* — *Јод поново. Смех на улици. Он сам на прозору;* — *Крај града.* Све је потсећало на границу; и др. сличним, — сада друкчија, независна интонација одваја, опет, мисаоне и осећајне целине од претходних реченица чинећи их нерашчлањивим. А у примерима као што су: *Ах, па*

---

[1] А. Белић, Нав. расправа, ЈФ XX, стр. 15.

[2] Види и код Виноградова; „Можно сомневаться в том, что в каждом предложении, даже в предложении резко эмоционального, грамматически нерасчлененнего характера вроде *Ну и ну! То-то! Ваня! Еще бы! Ай, ай, ай!* и т. п., выражается предикативное сочетание субъекта и предиката, но нельзя сомневаться в том, что этим выражениям или высказываниям присуща интонация сообщения. Таким образом, интонация является грамматическим средством оформления предложения и выступает в качестве одного из постоянных характерных признаков предложения. Именно в этом признаке — в наличии интонации сообщения — заключается одно из коренных отличий предложения от словосочетания“ (Грамматика русского языка Академии наук, том II, Синтаксис, часть первая, Москва 1953, стр. 77).

твоја йатња! (Р. К., стр. 337); — И дочекао си да се отворе врата, и да видиш њу како стоји на вратима и осмехује се. *Па?* (Р. К., 15); — *Нови човек!* И то ми је нови човек о коме толико пише у својој свесци! (О. Д., стр. 300); — *Лаку ноћ!* (О. Д., 60); — *Цейаницу!* Али отац се не помери. (О. Д., Песма, 712), као и у речцама за потстицање, — она претставља и елеменат исказа којим се казује лични став говорног лица (негодовање, захтев или што слично) према ономе што казује именица (група речи) у номинативу или акузативу, ако је реч о номинативном или акузативном исказу, или према лицу с којим се говори, ако је реч о исказима за потстицање.

5.

У вези с овим што смо рекли о функцији и интонацији, остаје нам да прегледамо употребу извесних примера који су нас, тиме што се код једног писца јављају систематски а код другог само спорадично, упутили да се позабавимо њиховим местом међу синтаксичким средствима уопште. То су примери као:

— Њих нико не може да изда. Оне имају безброј врата и једну смрт. *Неотуђиву.* (О. Д., „Човеков човек", 50);

— Има то кржљаво јутро у самици са зидовима црвеним од унутрашњег крвотока мрака. *Неотвореног.* (О. Д., „Човеков човек", 48);

— Пред њим у сали види саме девојке и жене. *Лейе, страшно лейе, све младе. И йознате однекуд* (О. Д,. Песма, 93); — Сваког пролећа буде и такав један дан. *Сасвим новембарски* (О. Д., Песма, стр. 241).

У њима имамо обично одредбе самосталних речи које се налазе у предикатској (и у субјекатској, наравно) синтагми претходне реченице. Да то нису ни реченице без развијених главних делова, ни искази упућују нас два момента. Први од њих је у непосредној вези са улогом коју имају функција (онаква какву смо горе описали) и интонација. Према њима, по нашем схватању, они претстављају само одредбе самосталних речи апозитивно додате и, према томе, са интонацијом која их, као и пауза, одваја донекле и, као апозитивне, подвлачи, наглашује[1]. У свим овим примерима

[1] В. М. Стевановић, Карактер одредаба самост. речи и разлике међу њима ЈФ, XXIII, стр. 32.

они се „као одредбе накнадно додају већ одређеним појмовима, а то им даје извесну самосталност у односу на речи којима се додају“[1]. Самим тим што су то апозитиви, њихова је органска веза са речима које одређују унеколико ослабљена, али је довољно чврста да се схвати као синтагматска и да омогући да се преко ње асоцира управна реч. Само што ту немамо више успостављања значења реченице јер се анализа коју врши језичко осећање завршила тамо где је и почела, у синтагми. Кад кажемо: Оне имају безброј врата и једну смрт. *Неотуђиву*, јасно је да облик придева *неотуђиву* одређује самосталну реч *смрт*, он чини с њом синтагму и с њом је органски везан. Што је реч *смрт* члан друге синтагме: *имају и једну смрт*, у којој је она зависна члан, то за језичку анализу прве синтагме ништа не значи, јер, како рекосмо, она започиње и завршава се у синтагми. Бар уколико се тиче потребе да успостави један или други део нечег „што је као сложено дато“[2]. А нарочито неће много значити за перцепцију реченице која увек „претставља везу двају појмова која се у оном тренутку врши када се говори“[3]. Томе ограничавању анализе доприносе и интонација и пауза.

Овде треба истаћи да су примери: Да пише истину. *Своју истину;* — Заправо је још био дечак. *Гимназист;* — Отада је завладало безвремље тишине. *Вечне, маљаве, риђе тишине с порама кајања* (О. Д., Песма, 93) и др. слични, у којима имамо нешто што би могло изгледати као апозиција која се додаје именици из претходне реченице, само наизглед слични апозитивним одредбама како су горе употребљене. „Зато што су апозиције (само) именице које се као *друго име* истог појма у истом падежу додају главним речима ради њихова одређивања према раније неизреченим особинама“[4], те отуда имају већу самосталност у односу на именице које одређују, овакви примери (поготову кад се узме у обзир и интонација) претстављају реченице без развијених главних делова у којима су неразвијени глаголски део предиката и субјекат једнаки са оним из претходне реченице.

---

[1] М. Стевановић, Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима, ЈФ XXIII, стр. 27.

[2] А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I, Бгд. 1941, стр. 181.

[3] А. Белић, Нав. дело, стр. 331.

[4] М. Стевановић. Карактер одредаба самост. речи, ЈХ XXIII, стр. 30.

Други моменат залази и у општија кретања развитка синтаксе, која захтевају много исцрпније проучавање, па ћемо се овде њега само мало дотаћи. Иако би тек требало испитати како стоји са употребом оваквих одредаба код других савремених писаца и тек онда донети извесна уопштавања, већ и из поређења материјала узетог из дела ова два писца (О. Давича и Р. Константиновића), који припадају истој књижевној средини, — и просторно и временски (ово друго нарочито уколико се тиче овде прегледаних дела), — види се да ту влада неуједначеност. Може се рећи да је за језик и једног и другог писца карактеристична употреба *реченица без развијених главних делова и исказа*. Радомир Константиновић их употребљава врло много, чак и сувише, тако да у извесним тренуцима нимало не доприносе јасноћи изражавања мисли, па и осећања, његових јунака. Оскар Давичо је много умеренији; употребљава их углавном у својој прози, а врло мало у поезији (на 200 страница поеме „Човеков човек", на пример, — без пролога и епилога, — нашли смо око 80 примера оваквих реченица). Међутим, у употреби *апозитивних одредаба* разликују се врло много. Р Константиновић их има свега неколико, а О. Давичо их, напротив, употребљава врло често. Употреба апозитивних одредаба самосталних речи које одвајају само запетама, природно, уједначена им је. То нас, поред другог, и наводи да закључимо да се овде ради просто о разлици у стилу, о разлици у начину да се те одредбе јаче истакну као значајне за одређеничку реч, а не о разлици између тако значајних синтаксичких конструкција, као што су реченица и исказ, које су свакако обавезне за одређену језичку средину.

Живојин Станојчић

НАСТАВА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА У ФРАНЦУСКОЈ

Иако релативно дугог века, историја предавања нашег језика у Француској ипак је млађа него што би се на основу неких података могло у први мах помислити. Тако напр. у Летопису Матице српске[1] за годину 1828 читамо ову вест: „Пише нам наш кореспондент да се у Паризу заводи катедра Словенског, шокачког језика, и да ће Гроф Сорго из Далмације професорем бити". Ова вест објављена је у *Смесицама* (бр. 3) заједно с вешћу о изласку из штампе Мерименовог тобожњег превода наших народних песама, La Guzla. Доказујући да обе белешке потичу од Вука, проф. др. Ђорђе Живановић тврди са сигурношћу да такве катедре тада у Паризу није било, претпостављајући да су можда постојала нека Соркочевићева (Соргова) настојања која се нису остварила.[2]

У време када су наше везе са иностранством уопште, а с Француском посебно, биле далеко слабије него што је то данас случај, када су вести стизале ретко и споро, а наших људи тамо било мало, овакве и сличне вести, инспирисане понекад нестрпљивом жељом за афирмисањем наше земље и нашег језика у иностранству, нису биле ретке и нису необичне. Њихово проверавање било је тешко, а жеља да се њима обрадује тадашњи наш читалац сувише велика да би се с потребном резервом примале и тек после њиховог потврђивања објављивале. Тако се 1848 појавила још једна нетачна али прихваћена вест о оснивању катедре за српски језик у Паризу. Она је била објављена баш у оно

---

[1] Сербске летописи, 1828, частица 4 (књ. XII), стр. 154.

[2] В.: Ђорђе Живановић: *Око катедре српског језика у Паризу,* Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XX, св. 1—2, 1954, стр. 49—59. О овој вести, иначе, писали су код нас: Ј. Скерлић у студији *Француски романтичари и српска народна поезија,* Мостар, 1908, и Др Војислав Јовановић, *La Guzla de Prosper Mérimée,* Paris, 1911.

време када је Мицкијевич на Француском колежу држао предавања о словенским књижевностима, па и о нашој. Како др. Ђорђе Живановић каже у поменутом чланку[1], вест су прво донеле Сербске народне новине Теодора Павловића, у Пешти, 9 новембра 1841 (бр. 89), а то обавештење прихватиле су и београдске Новине сербске од 15 новембра исте године. Као професор био је наведен Константин Николајевић. Вест је донео и Гај у Даници илирској. Међутим, Новине сербске ускоро су,[2] по жељи самог Николајевића, демантовале ову вест. У поменутом раду проф. Живановић закључује са сигурношћу да такве катедре у то време заиста није ни било. Разуме се да је ова трипут поновљена вест могла да доведе у заблуду или бар у забуну савремене или касније читаоце који нису знали за њен деманти. То се десило и Тихомиру Ђорђевићу,[3] који у једној својој белешци даје тај „можда заборављени детаљ", а познати француски слависта Андре Мазон каже у једном свом чланку[4] да никаквог трага није нашао о предавањима К. Николајевића о којима говори Даница илирска, а што му је назначио Жан Дер (Jean Dayre). Професор Мазон наводи и писмо Спире Поповића Томазеу (15 децембра 1841) где се та вест „потврђује".[5]

* * *

Предавање српскохрватског језика стварно је почело тридесетак година касније.

Године 1869 и 1870, оснивач француске славистике, Луј Леже, који је 1867 био Штросмајеров гост у Хрватској[6], а српски (пре руског) научио у Паризу, држао је на Сорбони курс из цивилизације Јужних Словена, предавао историју њихових књижевности, историју Чешке, а поред овога и руског, чију је граматику предавао у току два семестра, држао је и течај српске граматике. То су били такозвани „помоћни курсеви" (cours anne-

---

[1] стр. 57.

[2] 24.I.1842.

[3] Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. II, 1922, *Књиге и расправе*, стр. 278.

[4] *Claude Fauriel et les chansons de quête serbes en Sorbonne,* Прилози, 1938, књ. XVIII.

[5] Писмо се налази у Фиренци, а писано је на италијанском.

[6] Леже је своју докторску дисертацију посветио Штросмајеру, 1868.

xes), јер у то време на Сорбони није било славистичке катедре, иако је Леже тражио њено оснивање. После рата (Француско-пруског), Леже није могао да настави започету наставу јер су „помоћни курсеви“ били укинути.

После овог првог покушаја Леже одлази у Русију, а по повратку с пута предузима потребне кораке за оснивање славистичких студија у Школи за источне језике у Паризу. На Сорбони је, после овог првог покушаја, настава нашег језика обновљена много касније, пред Први светски рат, када су течајеве српскохрватског држали познати слависти Емил Оман (Emile Haumant) и Пјер Паскал.

Године 1872 Леже је тражио од надлежних дозволу да оснује наставу словенских језика (српског, бугарског и руског). Наводећи политичке, економске и културне разлоге за учење словенских језика,[1] Леже је у свом захтеву ставио српски на прво место, а бојећи се отпора изазваног политичким разлозима, поменуо је руски на крају. Управник Школе Шефер исправљајући Лежеов захтев , који је имао преко њега да оде надлежном министру, избрисао је руски и уместо њега ставио „босански“, сматрајући свакако да је то један од језика Отоманског царства који би било корисно учити у Школи за источне језике. Ова грешка изгледа мање необична када се зна да се у то време, а и много касније, говорило „словенски језик“ и „словенска књижевност“. Шефер 14 октобра 1873 пише министру у вези са Лежеовим захтевом, и 22 децембра исте године Луј Леже добија од Министарства просвете дозволу да може држати течај „источних словенских наречја, а нарочито српског језика“.[3] Већ идуће године Леже је био овлашћен да држи и течај руског језика. У почетку се српски налазио на листи „допунских течајева“ Школе („cours complémentaires“), а затим је настава спојена с руским у

[1] Школа за источне језике (Ecole des langues orientales vivantes) која је постојала још у XVII веку под именом „Les jeunes des langues“, а обновљена под садашњим именом за време Револуције, имала је раније за сврху образовање тумача за источне језике.

[2] У архиву Школе за источне језике налази се белешка Луја Леже-а написана његовом руком.

[3] Већ у новембру месецу министар просвете Војвода де Брољ доделио је 1.400 франака за течај словенских језика, а Леже је од српске владе добио 50 књига потребних за наставу коју је имао да држи.

рубрици „течај словенских језика". Међутим, у извештају на крају школске 1874/75 године Леже саопштава намеру да прекине наставу српског језика коју су похађала само три слушаоца, додајући да ће је заменити наставом старословенског и курсем руског за другу годину. Тако је тога пута наш језик био предаван у току једне и по школске године. (Настава је почела у јануару 1874).

После овог покушаја, редовна настава српскохрватског у Школи за источне језике била је за дуже време прекинута. Иако је после преласка Луја Лежеа у Француски колеж (1885) на катедру за руски дошао Огист Дозон (Auguste Dozon), човек који је наш језик и друге балканске језике знао боље него руски, редовни течајеви нису били обновљени.[1]

За време Првог светског рата ситуација се мења захваљујући савезништву између Француске и Србије и симпатијама и инте-

[1] Дозон је дошао у Школу за источне језике пред крај каријере, и у њој је остао до смрти, тј. до 1890. Како каже проф. Болије (Beaulieux) у свом чланку о бугарском *(Стопедесетогодишњица Школе за источне језике,* Париз, 1948, стр. 342), Дозон је своју прву годину наставе (1885—1886) посветио бугарском „трудећи се да истакне везе овог језика са руским и српско-хрватским". Професор Болије додаје да је, пошто је најпре бугарски био сам на афиши за предавања, иза руског (три семестра: летњег 1887 и 1887/88), за време првог семестра школске 1886/87 и године 1888/89 и 1889/90 „трећи час" био подељен на објашњења народних текстова српских и бугарских. Интересантно је поменути да је Дозон десет година пре тога мислио већ на оснивање наставе нашег језика у Француској. Како показује професор Миодраг Ибровац у свом раду о њему *(Огист Дозон,* Зборник Филозофског факултета у Београду, књ. IV—2, 1959), Дозон је 1865 довршио у Мостару једну *Српску граматику* намењену Французима. Она није штампана нарочито због тога што Дозонова намера да предаје наш језик у Школи за источне језике није у то време била остварена. На крају поменутог рада професор Ибровац прилаже у Додатку једну Дозонову необјављену белешку, написану 1866 у Паризу где он говори, као Луј Леже неколико година доцније, о потреби успостављања наставе српског и бугарског језика, наводећи и економске и политичке разлоге. Додаје да би се тиме избегла употреба страних тумача у дипломатским и трговачким односима. При крају исте белешке Дозон каже да идеја о стварању течаја српског језика није сасвим нова. Тринаест година раније, 1853, Сегир Диперон, француски генерални конзул у Београду, издејствовао је код француских надлежних власти дозволу за оснивање једне школе за тумаче у Београду. Намера није остварена у потпуности, те је само био послат на неколико месеци боравка у Београду известан број приправника-тумача из других крајева Истока.

ресовању француског народа за нас. У оквиру тзв. „слободних течајева“ („cours libres“) у Школи за источне језике поново се успоставља предавање нашег језика. Управник Школе, познати славист Пол Боаје (Paul Boyer) поверио је часове проф. Миодрагу Ибровцу, који предаје од 1916 до 1920. У Школи за високе студије (Ecole des Hautes études) Антоан Меје (Antoine Meillet) посвећује српскохрватском један течај на основу кога је касније (1924) заједно са А. Вајаном саставио познату *Граматику српско-хрватског језика* (Grammaire de la langue serbo-croate). На Сорбони проф. Александар Белић држи курс граматике нашег језика, а *Друштво за пропаганду страних језика* организује поред наставе арапског, грчког, данског, енглеског, италијанског, немачког, пољског, португалског, румунског, руског и шпанског, и наставу нашег језика за коју ангажује, 1917 године, проф. М. Ибровца.[1]

Декретом од 20 новембра 1920, Управник Школе за источне језике добија најзад дозволу за оснивање катедре за српскохрватски (као и катедара за пољски и чешки) и за првог редовног професора нашег језика бива наименован Андре Вајан (André Vaillant), данас професор у Француском колежу и Школи за високе студије, аутор многобројних радова из области наше лингвистике и филологије. Дотадашњи наставник нашег језика у истој школи, професор Александар Арнаутовић, постаје први „репетитор“.

Неки универзитети у унутрашњости не заостају за Паризом у погледу славистичких студија. У то време, тј. после Првог светског рата, Стразбург, град најближи словенским земљама, стоји на првом месту. Институт словенских језика и књижевности основан је 1919, када почиње и настава тих језика и књижевности. У организовању и унапређењу словенских студија у Стразбургу значајну улогу игра у то време проф. Андре Мазон који као хонорарни професор предаје на тамошњем факултету. У једном чланку писаном 1925,[2] проф. Л. Тенијер (Tésnière) истиче да

[1] О оснивању наставе српскохрватског језика у Француској видети књигу Cent-ciquantenaire de l'Ecole des langues orientales, Paris, 1948, са чланцима П. Паскала *(Le Russe)*, А. Вајана *(Serbo-croate)*, Л. Болијеа, *(Le Bulgare)* и А. Боасена *(Cours libres)*. В. такође: М. Ибровац, *La Langue serbo-croate*, Paris, 1918.

[2] *L'Institut de langues et littératures slaves*, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 1-er décembre 1925.

факултет у Стразбургу једини има општу славистичку наставу и додаје да постоје и „сертификати“ као и „лисанс“[1] из појединих словенских језика и књижевности. Поред руског, могли су се учити и полагати као „слободан сертификат“ („certificat libre“), српскохрватска филологија, бугарска, чешка и пољска. Могао се такође спремати докторат или добити „диплома виших студија“ из поменутих предмета. Сам Тенијер посветио је своју докторску дисертацију облицима дуала у словеначком језику.

Други универзитет у унутрашњости Француске који пре Другог светског рата оснива наставу српскохрватског, јесте лионски. На иницијативу професора славистике Марселе Ерар (Marcelle Erhard) основан је лекторат 1937 године, на коме је, додуше, већ идуће године настава била прекинута да би после рата, 1949, била обновљена.

* * *

После Другог светског рата славистичке студије уопште а југословенске посебно (нарочито српскохрватске), узимају све више маха.

У Школи за источне језике, српскохрватски који је већ после Првог светског рата „добио место које му припада“,[2] предаје се отада непрекидно, укључујући и време последњег рата. Наставу обављају професор (сада Анри Боасен) и „репетитор“ (répétiteur) који је уствари исто што и лектор. Студије трају три године после чега се добија „diplôme d'élève breveté“. Испитни рок је само један, а испит је писмени и усмени. Сем читања, конверзације и општих знања из књижевности, на испиту се тражи и извесно, не сувише продубљено знање географије. Поред редовних студената, постоје и тзв. слушаоци (auditeurs) који спремају агрегацију[3] (обично из руског) и узимају српскохрватски као други

---

[1] „licence“ одговара приближно нашој дипломи.

[2] André Mazon, *Les Etudes slaves,* La science française, s. d. стр. 462. Проф. Мазон мисли на успостављање редовне наставе нашег језика оснивањем засебне катедре.

[3] Агрегација је највиши општи завршни испит на универзитету, који је у исто време и конкурс на коме је, дакле, ограничен број кандидата који могу бити примљени. По успешно положеном испиту добија се звање „agrégé de l'université“.

предмет. Професор предаје граматику студентима I године да би им већ при крају исте године почео тумачити текстове наших познатих писаца XIX и XX века, што се наставља у II и у III години.[1] Сличан овоме је и рад репетитора који поред превођења и објашњења текстова, води и конверзацију и даје граматичка тумачења.

Настава нашег језика на Сорбони, супротно оном што би се можда могло помислити, заостаје за Школом за источне језике, по месту и значају који су предавању нашег језика дати, као и по дужини постојања. После напред поменутих течајева српскохрватског, пре и за време Првог светског рата, лекторат је поново успостављен тек 1952 године. Отада се настава нашег језика обавља редовно, али је она првенствено намењена онима који спремају агрегацију из руског а наш језик полажу као други предмет. Редовно студирање с полагањем испита, дакле, не постоји. Треба, међутим, истаћи да је осим руског, српскохрватски једини од словенских језика који се предаје на Сорбони. (Овде, разуме се, није реч о разгранатим опште-славистичким студијама). Ово се добрим делом може објаснити постојањем у Паризу Школе за источне језике која је одувек привлачила највећи број оних који желе да посебно уче словенске језике.

Када је реч о париским високим школама у вези са наставом нашег језика, треба поменути и Француски колеж (Collège de France) на коме, истина, не постоји специјалан курс српскохрватског, али где проф. Андре Вајан који је прешавши из Школе за источне језике заменио овде професора А. Мазона, стално помиње наш језик предајући старословенски и упоредну граматику словенских језика. Он то чини и у париској Школи за високе студије.

Поред катедре у Школи за источне језике и лектората на Сорбони, намењених онима који студирају у Паризу, и у провинцији се после Другог светског рата оснивају нови лекторати, захваљујући настојањима из наше земље а нарочито све већем

---

[1] Школске 1957/58 читани су текстови Љ. Ненадовића, Л. Лазаревића, М. Глишића, С. Матавуља, В. Назора, М. Крлеже, И. Андрића и др. Ове године читају се и тумаче Сремац и Козарац као и текстови из антологије Савеза књижевника - *Југословенска проза.*

интересу за њу и њену културу код самих Француза. За неке провинциске универзитете као што су стразбуршки и лионски то је уствари само обнављање наставе која је већ раније постојала. Данас, поред катедре у Школи за источне језике, шест француских универзитета (од укупно седамнаест) имају у оквиру славистичке катедре лекторат за српскохрватски. Пет од тих лектората су, дакле, у провинцији.

У Лиону, после једанаестогодишњег прекида рада, лекторат је обновљен 1949 под руководством професора Марселе Ерар. За студирање и полагање нашег језика као главног предмета („licence“) не постоји још дозвола од надлежних (одобрења се дају постепено, у етапама), али се он може учити уз друге предмете. Постоји тзв. „сертификат практичних студија“ (certificat d'études pratiques) који обухвата упознавање извесног броја програмом предвиђених питања из културе и цивилизације југословенских народа (књижевност, фолклор, историја, економика). Иначе, и овде се српскохрватски узима, уз руски, као други језик на агрегацији.

По месту које је на њему дато изучавању нашег језика, Универзитет у Бордо-у заслужује нарочиту пажњу. Настава коју је проф. Жорж Лисиани (Georges Luciani) започео још 1951 године,[1] до данас је и у погледу формалних могућности које се пружају студентима толико напредовала да се на Бордовском универзитету може спремати „лисанс“ из српскохрватског језика. Поред „сертификата“ из језика и књижевности, обавезних за оне који спремају „лисанс“ постоји и овде „сертификат практичних студија“.

У Стразбургу, где је, као што је напред поменуто, постојала настава још пре Другог светског рата, лекторат је поново основан школске 1954/55 (настава је почела у марту 1955) и одонда се она редовно обавља на степену „сертификата“.[2] Стразбург је, иначе, заједно с Бордоом, један од француских универзитета који преко

[1] Лекторат је основан 1952.

[2] Још пре оснивања лектората професор Унбегаун предавао је наш језик као факултативан предмет. Сада је Стразбург, поред Бордо-а, једино место у Француској где се наш језик може студирати као главни предмет („licence“).

професора славистике и лектората за српскохрватски засада највише доприносе размени студената и млађег универзитетског особља.

Идући за примером других француских универзитета, Факултет књижевности у Клермон-Ферану, такође оснива, 1957 године, лекторат за српскохрватски при катедри за славистику. Овде, као уосталом на већини универзитета, поред часова језика, лектор на специјалним часовима упознаје слушаоце (редовне студенте и друге) и са југословенским књижевностима.

Најзад, јануара 1958 и на славистичкој катедри факултета у Дижону, под руководством професора руског Корбе-а (Corbet), успоставља се такође лекторат за наш језик.

Нема никакве сумње да ће бити још универзитета у Француској који ће успоставити наставу нашег језика при својим славистичким катедрама.[1] Вероватно је да ће универзитет у Нансију бити један од првих.

* * *

Поред професора Француза и наших лектора на појединим француским универзитетима и високим школама, пропагирању и

[1] На свим француским универзитетима нема славистичке катедре или посебних течајева појединих словенских језика. Руски се предаје, на вишем или нижем нивоу, у Школи за источне језике и на Сорбони у Паризу, у Ексу, Алжиру, Безансону, Бордо-у, Клермон-Ферану, Греноблу, Лилу, Лиону, Дижону, Рену, Тулузи и Нансију. Пољски у Паризу (Школа за источне језике), у Ексу, Бордо-у, Лилу, Лиону, Стразбургу, Тулузи. Чешки се предаје у Паризу, Лиону и Стразбургу, бугарски у Паризу и Лиону, а украјински у Паризу и Бордо-у. По броју лектората и по нивоу изучавања, настава нашег језика стоји на другом месту, иза руског а испред осталих словенских језика. Она има ту предност што њу не изводе људи који су, као што је то случај са лекторима за друге словенске језике, прекинули са својом земљом, него напротив они који су, прекинувши привремено свој редован посао (обично рад на универзитету), дошли само на ограничено време да предају наш језик, добро обавештени о његовим тековинама и о животу и тековинама земље коју претстављају. (Ову чињеницу констатује и професор славистике у Стразбургу, Р. Триомф, у свом реферату на француском *Проблем размена између француских слависта и словенских земаља*, одржаном на Београдском међународном славистичком састанку, 1957.) N. B. У извештају о настави словенских језика у Француској за 1958, према коме је дато садашње стање наставе словенских језика, није било података за Нанси и Монпелије.

упознавању нашег језика и књижевности диприноси и Словенски институт који је основао чувени славист Ернест Дени (Ernest Denis), а на чијем челу се данас налази такође познати славист Андре Мазон. Библиотека Института[1] стоји на расположењу свим домаћим и страним славистима, а његове афише садрже програм наставе из области славистике која се држи на француским високим школама. Поред тога што је стециште француских слависта, Словенски институт, који иначе нема редовне наставе, позива и стране научнике. Тако су после рата, као предавачи, његови гости били наши професори А. Белић и Н. Банашевић из Београда, и М. Деановић из Загреба. Орган Института је часопис La Revue des études slaves, основан 1921. (Пре њега излазио је од 1917—1918, под вођством Е. Дени-а, Le Monde slave[2]).

Када је реч о ширењу интереса за наш језик у Француској и потпомагању његовог учења, мора се истаћи старање наше Комисије за културне везе са иностранством као и других установа, нарочито универзитета, а и појединаца, који слањем књига, организовањем размена, давањем обавештења итд. помажу у великој мери напоре које француски слависти са своје стране чине за успостављање и развијање наставе нашег језика. Овде треба поменути и летње течајеве српскохрватског намењене странцима, који се одражавају код нас. Основани 1950, они сваке године окупљају странце који се интересују за нашу земљу, њену књижевност и њен језик, међу којима су увек били заступљени и Французи, професори-слависти и студенти.

---

[1] Од славистичких библиотека које се истичу бројем књига из нашег језика и књижевности, на првом месту стоји библиотека Школе за источне језике, са мноштвом граматика, речника, лингвистичких и филолошких студија из области српскохрватског језика.

[2] Словенски институт који је најпре био доста рђаво смештен на Сорбони, преселио се и дефинитивно сместио 1919 у засебној згради у улици Мишле бр. 9, захваљујући средствима која су наша земља и Чехословачка ставила на расположење Ернесту Дени-у.

О Словенском институту в.: Ernest Denis, *Institut d'études slaves. Paris centre de la slavistique à l'étranger*, Paris, Ligue des universitaires serbo-croato-slovènes, 1919 (Questions contemporaines № 25); Louis Eisenmann, *L'Institut d'études slaves* и A. Mason, *Les études slaves* у: L'Institut d'études slaves de l'Université de Paris, s. d.

* * *

Тако, захваљујући настојањима и с наше стране и са стране Француза, као и њиховом интересовању које расте, учење нашег језика добија све већи значај и узима све више маха у Француској, земљи која је, не рачунајући словенске земље, прва у свету основала наставу славистике, када је Мицкјевич, 1840 године, почео у Француском колежу држати предавања из словенских књижевности.

Априла 1959

Михаило Павловић

О РОДУ ИМЕНИЦЕ *БОЛ*

Наши речници различито обележавају род именице *бол*. Једни је бележе само као именицу мушког рода. Такви су: Вуков Рјечник (Београд, 1935), Српско-мађарски речник Б. Бранчића и др. Ђорђа Дере (Нови Сад, 1894), Српско-грчки речник д-р Николаоса Папастерију, Речник српскохрватског и немачког језика Св. Ристића и Ј. Кангрге, Речник српскохрватског књижевног језика д-р Л. Бакотића, Rečnik srpskog ili hrvatskog i arbanaskog jezika д-р Х. Барића и Srpsko-rumunski rečnik писца Флора Раду (Вршац, 1952). Само женски род приписује јој Hrvatsko-engleski rječnik Милана Дрводелића (Загреб, 1953). Сем тога, Hrvatsko-poljski rječnik Јулија Бенешића, Hrvatsko-talijanski rečnik К. Парчића (Carlo A. Parčić, Vocabulario croato-italiano III изд. Zara, 1901) и Hrvatskosrpsko-francuski rječnik J. Dayre-a, M. Deanovića, R. Maixner-a бележе је са по две промене: као *бȏл бȏла* и као *бȏл бȏли* (*бȍли*). У Брозову и Ивековићеву Rječniku hrvatskoga jezika ова је именица означена са „m.“, али је непосредно после тога додато: “U starije vrijeme bila je a još je i sad po nekim krajevima riječ ova ženskoga roda“.

Двородност помиње и Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika д-р И. Брабеца, д-р М. Храста и д-р С. Живковића (Загреб 1958, изд. Школска књига, стр. 39).

Историски *бол* (боль) је некада била мушког рода и мењала се по ĭ-основама. У процесу свођења деклинација пришле су о-основама многе именице ове промене (као *голубь, зѣть, гостъ, гладь* и др.) и именице других промена (као *сынъ, медъ, домь, врьхъ* и др.) чији се номинатив после губљења фонолошке разлике између полугласника морфолошки подударао са номинативом типа *градъ*. Управо развој свих именица некадашњих ĭ-основа, међу којима је било и именица мушког рода и именица женског рода, био је двојак: или су оне, повинувши се према роду, прешле у

другу промену тј. пришле о-основама потпуно се уклопивши у њену парадигму (чак и у погледу множинског проширења *-ов*), или су, променивши род од мушког на женски, задржале првобитну промену ĭ-основа. Тако данас по првој врсти иду само именице мушког рода и обавезно се мењају по типу *град/града* односно *зуб/зуба*, а по четвртој искључиво именице женског рода са обавезном парадигмом типа *кост/кости*.

За именицу *бол* се, међутим, не може рећи да је тај процес потпуно завршен и да се она прилагодила само једној од двеју промена којима је имала могућности да се прилагоди попут осталих именица своје врсте, Код старих писаца, чакавских поготово, и уопште на чакавској територији, и код многих штокавских западних налазимо је као именицу женског рода и са променом данашње четврте врсте; код источних и многих босанских писаца ранијих векова налазимо је у мушком роду и у вези с тим и са деклинацијом прве врсте (исп. примере у Рјечнику Југославенске академије, s. v. *бол*). Данас је такође њена употреба у женском роду врло честа, готово искључива код западних савремених писаца Хрвата па и Босанаца што свакако није без везе са близином чакавске територије и утицајем старих писаца. Ево нешто примера узетих из грађе за Речник савременог српскохрватског књижевног и народног језика који издаје Институт за српскохрватски језик Српске академије наука:

Чинило му се, да би којом му драгом беседом оскврнуо *њихову бол* (И. Ћипико, За крухом, Нови Сад 1904, стр. 88). — Управо је Мица хтјела да *због боли* изусти клетву (А. Цесарец, Златни младић, Загреб 1947, стр. 121). — Изморена летом [мисао] знаде само *слатку бол* (Г. Крклец, Љубав птица, Београд 1926, стр. 40). — Погинут ћу, Јурко, *од боли*, видиш да се и не обазире на ме (J. Е. Томић, Змај од Босне, Загреб, стр. 47). — Као да тражи у жару рујанскога јутра ...узрок својој *тајној боли* (Војновић И., Ксанта, Загреб 1886, стр. 35). — Срце ми пуца *од боли* (Е. Кумичић, Три мученице, Сабр. дјела, св. IV, стр. 92). — *С бољу* је гледао нахерене тратнице (Петар Први, роман, превео с руског Стјепан Крањчевић, Загреб, 1950, стр. 227). — Превијајући се *од боли* (А. Шеноа, Сабр. дјела књ. III, Загреб 1932, стр. 210). — И *са бољу* готово безнадном, али ипак и са утјехом (С. Стр.

Крањчевић, Пјесничка проза, Загреб 1912, стр. IX). — Мати се загледала . . . очима у којима је била *сва бол*, сва сућут и све хипом разорене наде (Новак Вј., Тешки животи, Цртице и сатире, Загреб 1911, стр. 10). — И ово га пали *бољу* и срамотом (В. Черина, Јанко Полит Камов, Ријека 1913, стр. 115). — Заврисну ужасно, као од најгрозније *боли* (С. Колар, Ми смо за правицу, Приповетке, Београд 1947, стр. 106). — Људи слегоше раменима . . . мужевно да осјете *туђу бол* (И. Самоковлија, Изабране прип., Београд 1947, стр. 5). — Тере лиечећ стаду ране |Сам се своје сјети *боли* (Мажуранић И., Смрт Смаил-аге . . ., Загреб 1923, стр. 23). — Толико љутих *боли* oћути моје срце (А. Шеноа, Сабр. дјела, књ. IV, Загреб 1932—1933, стр. 226). — Болест нације *његова* је *бол* (Шимић С., Далекозор духа, Загреб 1937, стр. 11). Зар нећемо осетити у срцу *никакву бол* (Леопарди, Песме и проза, превео С. Миличић, Београд 1937, стр. 213). — Он ватром пламти усред жарка ока, |А *бол дубока* прати га висока (Ујевић Т., Колајна, Београд 1926, стр. 31).

Српски писци употребљавају је у мушком роду, исп.:

Да се наставе ови чудни изливи душевна *бола* (Св. Ранковић, Порушени идеали, Београд 1900, стр. 236). — До *бола* ме дираше овај страховити потурички простаклук (Гр. Божовић, Припов., Београд 1924, стр. 56). — Хтео је да рикне од бола (А. Ковачевић, Од данас до сутра, Загреб, 1936, стр. 67). — У данима вечног *бола* (Ст. Винавер, Приче које су изгубиле равнотежу, Београд, 1913, стр. 52). — Ја ћу с' тешко болан учинити, /Од зла *бола* тешке срдобоље (Вук, Пјесме књ. II, Беч 1842, стр. 357). — Ни његова жеђ за природом и бекством из артифицијелног бљеска славе није интензивна, ни *његов бол* сазнања о својој иживљености није дубок (В. Глигорић, Позор. критике, Београд, 1946, стр. 339). — Данашњем човечанству он је присан по *болу* своје мисли (А. Илић, XX век, 1938, књ. 1, св. 4, стр. 46).

А употреба у женском роду врло је ретка:

Нађе она *бол* голему (Ј. Ј. Змај, Певанија, Нови Сад, 1882, стр. 322). — Каква *бол* у теби [звезди] сјаје (Л. Костић,

Песме, Нови Сад, 1873, стр. 12). — Опростите за јучерашњу *моју бол* и патњу (Н. Вучетић, Душица, Београд 1927, стр. 76),

као што је и код западних књижевника редак мушки род те именице:

Ја сам урлао од рањавог *бола* (М. Крлежа, На рубу памети, Загреб, 1938, стр. 207). — Дојчило се јадан поболео/ Од грознице, *бола* проклетога (Хрватске народне пјесме, књ. II, уредио др. С. Босанац, Загреб 1897, стр. 302).

Када говоримо, дакле, о роду именице *бол* морамо имати на уму две територије, два њена развоја у процесу који још није завршен и у коме су се, засада, мушки род ове именице и њена парадигма по првој врсти задржали и одомаћили у источном, а њен женски род и промена по четвртој врсти у западном делу српскохрватске језичке територије.

Што се тиче множине мушког рода, видели смо из примера да она може бити двојака, са проширењем или без њега, као што је то, уосталом, случај и са многим именицама прве врсте. Можда не би било неинтересантно да напоменем једну чињеницу у вези са употребом овог проширења и значења речи. Познато је да ова именица означава две врсте бола, онај физички (дакле нешто конкретно) и психички (дакле нешто што је много апстрактније од физичког бола). У нашем језику не постоји морфолошко разликовање за ове семантичке алтернације (тј. за алтернацију конкретност према апстрактности) помоћу употребе или неупотребе уметка *-ов*, иако именице са проширењем углавном означују конкретне појмове а именице четврте врсте које тога проширења никад немају — а по којој може да иде и именица *бол* — углавном су мислене (дакле употребљавају се за апстрактне појмове). Ретка је, а можда и сасвим усамљена, појава коју налазимо у односу *чистоћа* (одређена одлика материјалног стања) и *чистота* (адекватна одлика апстрактних појмова, душе, карактера). Слично, бар за моје језичко осећање, налазимо и код именице *бол*. Никада не бих употребила облик *болови* (тј. са проширењем) за појам психичког душевног бола. За мене облик *болови* може бити плурал само за појам физичког бола. За појам психолошког бола не бих употребила множину сем у крајњој потреби и она би онда гласила *боли*, разуме се са парадигмом по првој врсти. И овакво моје осећање проширене множине није усамљено. Имају га и други са којима сам о томе говорила.

А можда би се тако могла протумачити и краћа множина код писаца са територије на којима је уопштен облик са проширењем. Источни српски песници и други књижевници, имају ову именицу често без проширења када оперишу са патњом и душевним болом. Исп.:

> *Боли* људске душе певају се свуда (Вој. Илић, Песме, књ. II, Београд 1909, стр. 28). — Снeвало је певало је | О природи и *болима* (Шапчанин, Жубори и вихори, Београд 1883, стр. 177). — Навалише *боли*, терети живота (Исто, стр. 39). — Са очима које пате моје се срце брати, осећа њихове патње и *боле* (Шаулић Н., Мисли, Београд 1930, стр. 124). — Њему је исповедао своје *боле* (Ј. Веселиновић, Борци, роман, св. I, Београд 1889, стр. 205). — Страшни су то *боли* што их задаје прва љубав (Ј. Игњатовић, Стари и нови мајстори, Нови Сад, 1883, стр. 107). — Решио се да влада он њима (женама) и *боли* и немире им задаје а не оне њему (П. С. Петровић, Млади курјак, Београд 1936, стр. 185). — Реците јој тешке *боле* што ме море (Венац, 1925, књ. XI, стр. 229). — Они позивају све Србе . . . да својим прилозима помогну да се ублаже *боли* и јади српске браће (Самоуправа 1903, стр. 11/1).

У сваком случају тек једна целовитија и суптилнија анализа сваког песника понаособ могла би да утврди право стање. Ја сам овде, полазећи од свог језичког осећања, само указала на једну тананост, лексичку тананост, која можда није само индивидуална или уско локална.

Душанка Игњатовић

ЈЕДНО̀НИЧИТИ, ЈЕДНО̀УДИТИ, ТРИМИРИТИ, СЕДМИРИТИ

Изрази *једно̀ничити*, *тримирити*, *седмирити* у свакодневном говору се данас могу чути само понекад од старих жена, али им има трага и у делима наших писаца. Стога би интересантно било разгледати њихова значења и видети како су те речи формиране. За ову врсту језичке анализе мора се поћи од етнографских елемената.[1]

У Вукову Рјечнику наћи ћемо уз глагол *једно̀ничити* и глаголску именицу *једно̀ничēње*, као и *једно̀удити* — *једно̀уђēње*, са објашњењем: „Кад одрасли људи и жене хоће да се причесте, свагда ваља недјељу дана да једноуде, или држе седмицу". Обично се уочи великих црквених празника, нарочито прве недеље Великог поста, једноничи — читав дан се не једе ништа.

О том обичају сам први пут чула од једне старије жене, родом из Лесковца. Одмах после поклада, у „чисти понедељник" па све до следеће недеље, жене *једнониче* — *ниче*, *тримире* или, што је најређи случај, — *седмире*.

Налазимо неколико варијаната овог обичаја. До подне у понедељак може се јести и пити, а онда, отприлике од једног сата, па затим пуна двадесет и четири часа ништа се не једе и не пије. Код Наталије Лукић у преводу Салтикова-Шчедрина (Пошехонска старина, стр. 62) налазимо: „Он једноничи и захтева да ручак буде послужен тачно у два часа". Значи — он почиње да „ничи" око два часа и зато захтева да му се у исто време следећег дана припреми ручак.

Уз објашњења поменуте жене — а то ће потврдити и други примери — видимо да време када се почиње са оваквом врстом поста није тачно одређено. Код В. Врчевића (друга варијанта)

---

[1] Примери су по грађи Института за српски језик.

наћи ћемо да једноничење не обухвата делове два дана и ноћ, већ само један дан: „На ови дан (чисти понедеоник)... читав дан ништа на уста не ставе прије ноћи, него једноничe“ (В. Врчевић, Помање срп. нар. свечаности, стр. 8). Овај тип једноничења карактеристичан је и за наше црногорско-приморске крајеве, што потврђује и Матавуљ у Ускоку СКЗ, с. 128). Ту је као крајња граница једноничења дато вече, и обед се може узети тек „пошто изиђе звезда“ (упореди М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник, књ. I, стр. 93). Али из овога још није одређено од кога се времена изјутра не сме јести. У Српском етнографском зборнику (књ. 50, 1934 год.) назначено је време које се може узети за почетни час овог поста: „Једно од чобана на Бадњи дан једноуди; само доручкује пре свануħа и цео дан држи каменчић под језиком“.

У грађи САН један податак указује на то да жене у Ријечкој Нахији у Црној Гори једноничe за душу, тј. да би се на тај начин ослободиле својих грехова и олакшале души. То видимо и у сликању нишког живота: „Какав си грешник, с пос' ће мало да фајдиш души; него да једноудиш“ (Сремац, Приповетке I, СКЗ Београд 1931, стр. 114). Због тога што то чине „за душу“, жене неће чекати увек празнике да би једноничиле, а поготову оне које су при крају живота: „Једноничи и среду и петак — | Док од поста не малакше бедна“ (Ђ. Јакшић, Дела, књ. IX, Београд 1883, с. 97). То је једноничење по завету.

Болесник ако жели да оздрави, мора једноудити „све док не изађу звезде“ и то обично петком (Мита Живковић, Јавор — 1875, 957); а то нарочито има значаја за људе који болују од грознице: то је „најпречи лек“ за грозницу (М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник књ. I, стр. 281).

Постојало је још једно веровање: девојке треба уочи Божића да једноуде, како би им се испунио сан божићне ноћи (З. Јанковић, Б. Коло, 1911).

Према овоме значење ће нам помоћи да се објасни постанак речи *једноничити* и *ничити*, које у првом реду означавају припрему за примање причешћа, а то је *очишћење*. Тако долазимо до тога да тражимо решење код грчког νίζω, које има исто значење као и νίπτω „прати ноге и руке“; то вршити као ритуални обред, прати руке после приношења жртве. — Дакле, и овде имамо очишћење

тела и умивање душе, како би се душа ослободила греха и удостојила причести. Објашњење дз: ц: ч не чини тешкоће. Према томе *ничити* значи очистити се (постом), а *једноничити* означава временско трајање не узимања хране ради очишћења.

Једноничити може добити и обично значење, имати само један оброк, оскудевати храном, како налазимо у преводу Дон Кихота: витезови луталице су своје дане проводили већином у оваквом посту (исп. у I св., стр. 86).

Даље, *једноудити* не мора да значи само престати са јелом због нечега, већ уопште престати са нечим: „Што Растка чуєте, а нѣга самог невидите, | Због тог нетреба ни часа да єдноудите (Н. Грујић, Св. Сава, с. 152). То би могло да значи: он је ту невидљив, али га ви ипак чујете и зато не треба се бринути, не треба престати бити расположен, не треба тужити (јер уз пост престаје свако весеље).

Могли бисмо узети још један пример који се односи на недостајање нечега, — чак можда изражава осећање шкртости у нечему. Исидора Секулић, не осећајући право значење ове речи, употребила ју је у оваквом, помереном значењу: „Све што је у човеку вредно, ћутљиво је, страст једноуди с речима“ (И. Секулић, *Записи* 1941). То би се овако могло протумачити: све лепе особине скривене су дубоко у човечијем бићу и нераскидиво су везане за најјача осећања, за страсти, — а људским страстима недостају речи, оне скомраче с речима, у моментима јаких афеката се не говори. Отуда се добре стране људског карактера не могу лако открити.

Објашњење за значење *једнòудити* потражићемо у основном глаголу *удити*: значење му је код Вука „чезнути за нечим“, желети што, или прилагођено нашем изразу „пожелети јести“. Пошто се при једноуђењу сме у току дана само једном јести, овај израз ће имати значење „једном преко дан пожелети јести.“ На *једноудити* се ослањају и *троудити* и *седмоудити* — три дана или седам дана провести без узимања јела.

Уз *једноничи* и *једноуди* чује се и реч *тудоричи*, са истим значењем, само је то везано за одређени дан — за Тодорову суботу (или неки други дан Тодорове недеље). То што уместо вокала *о* стоји *у*: *Тудор*, *тудоричи*, — гласовна је појава везана за дијалекат у коме се израз употребљава (Тимочки крај), аналогно ономе *куј* м. *кој* (в. А. Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије*,

стр. 17, 29; М. Стевановић: Ђаковачки говор, СДЗб XI, стр. 111).

Тримирити — значи не јести ништа пуна три дана: „Али је бивало људи ...а можда их има и данас, који ове чисте и велике недеље *тримире*. То јест од Белих Поклада у вече до Чисте Среде у вече, ништа у уста неће да узму“ (Мил. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник, књ. I, с. 93—94). Негде се то држи до среде ујутру, као што нам показује пример: „... а дечаци и бабе тримире тј. не једу ништа до среде ујутру“ (С. Тановић, Ђевђелијска Каза, 1927, С. Е. Зборник 40, стр. 13). У Лесковцу и Власотинцима се уз *тримири* говори и *троуди*.

Ближе значење за *тримирити* даће нам обичај који се као такав одржавао у Алексинцу: „Овде онај који *тримири* једе трипут у целој недељи. Овај се обичај сад изгубио. Сем тога тај који тримири причешћује се три пута оне недеље и то у среду, петак и недељу, и то све помало...“ (Станојевић-Цветковић, Збирка речи). Наиме, пошто су у среду примили део причести, „тримирници“ вечерају заједно, па онда од четвртка опет тримире до Тодорове суботе, када приме пуну причест.

Седмирити значи седам дана се придржавати поста, не јести ништа и не пити ништа. У овом значењу се говори и *седмоудити*, нарочито у Власотинцима и Лесковцу. Требало је доста издржљивости и воље, па да се издржи седам дана без хране. Интересантно је, кад смо већ ту, поменути и један детаљ у вези са предрасудама. Постоји веровање у Лесковцу да онај човек који у току седмирења умре, није био достојан да буде сахрањен на гробљу. Разлог томе би могао бити тај да такав човек није због својих многих грехова могао издржати ту врсту испаштања, да није могао искупити грехове, па га треба потпуно одбацити.

Објашњавајући *тримирити* и *седмирити* доћи ћемо до значења три дана, седам дана а према грчком ἡμέρα, новогрчки imera - imir. Према томе: три дана придржавати се поста. Исти израз trimir употребљава се и у аромунском као израз ţăn trimir „држати три дана поста“ (чула од г. Петра Лијаку, кројача, родом из Битоља).

Звездана Павловић

СВИЛА ТАВЛИЈА

У првој књизи Вукових *Срӣских народних ӣјесама* под бројем 34 налази се једна занимљива сватовска песма од 6 стихова — *Код куће дјевојачке:*

Освану звезда на ведром небу,
рабар девојци пред белим двором:
„Јеси л', девојко, пешкир навезла?"
„Јесам навезла, нисам повезла;
нестало ми је свиле тавлије,
свиле тавлије и ђулвезије".

Реч *ӣавлија* Вук у *Срӣском рјечнику* тумачи само са *свила* и наводи као пример два последња стиха из поменуте сватовске песме. Доцније су редактори *Рјечника* у угластим заградама додали — *врсӣа свиле*. Каква је ово врста свиле не тумачи ни професор В. Ђурић при крају прве књиге новог Просветиног издања. И он се служи *Рјечником*, те уз *ӣавлија* ставља као објашњење — *врсӣа свиле*. Ивековић-Броз (Rječnik hrvatskoga jezika, II, Загреб, 1901) поводе се за Вуком и дословно из *Рјечника* преносе тумачење и пример.

Каква је ово врста свиле и да ли је постојала?

Сачувани су поуздани подаци који нам говоре да је оваква врста свиле у прошлости код нас заиста постојала. У једном дубровачком трговачком документу из 1469—73 год. поред других скупоцених свила у Јужној Србији помиње се и „тавлиа" (С. Димитријевић, *Дубровачка ӣрговина у Лесковцу и околини*, Наше стварање, III, 2—3, 1955; стр. 49).

Назив *ӣавлија* свакако долази од речи tabula којом су се називали неки украси квадратног, крстообразног, срцоликог и др.

облика.[1] Д-р Јован Ковачевић је писао како се „владарски дивитисион украшавао на боковима разноликим апликацијама. Оне могу бити квадратне, крстообразне, срцолике итд. Не може се установити хронологија облика оваквог украса. На Западу су овакви украси називани *табула*“. (*Средњевековна ношња балканских Словена*, Пос. издања САН, CCXV, Ист. институт 4, 1953; стр. 253). Према томе, *тавлија* би претстављала свилу са *табула* — украсима.

Свила са оваквим „дезеном“ вероватно је имала велику вредност. Тако на фреско-сликама и минијатурама налазимо приказане владаре са тканинама које су украшене облицима налик *табула* — шарама (Ј. Ковачевић, ibid. 188 и даље).

Зато се девојка у нашој сватовској песми и жали како је пешкир *навезла*, а сада нема свиле тавлије и ђулвезије, којима би га *повезла* — свакако: обрубила, опшила, оивичила, јер у таквом значењу је реч *повести* употребио и Андрија Јовићевић, наводећи да у Црној Гори многе жене „умију и ошвице повести“ (Zbornik za nar. život i običaje VIII 1903, стр. 70). Пешкир украшен овако скупоценом и шареном свилом био је вреднији и лепши. Да су се предмети овакве врсте (плаштанице, покрови, завесе) опшивали, в. код д-р Л. Мирковића: *Црквени уметнички вез*, Београд, 1940.

Ђорђе Трифуновић

[1] Настајање речи *тавлија* од *tabula* није непознато у нашој прошлости. У старословенским споменицима тавлија означава врсту игре и Ф. Миклошић је тумачио са *tabula* (*Lexicon*, 1862, с. 981). Исти облик и значење има и у Властареву Синтагмату (С. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Зборник САН, I одељење, књ. 4; стр. 365, 553, 570).

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Вашингтон задовољан због неуспелог атентата* (Политика, 9. X. 1959, 1).

Није стилски прецизно речено. Може се помислити да је Вашингтон задовољан због тога што се врше атентати, без обзира да ли су успели или не. Било би боље: „*Вашингтон задовољан због неуспеха атентата*".

2. *Посао је успешно обављен и победоносна застава весело виори на јарболу југословенског фудбала* (Вечерње новости, 26. X. 1959, 16).

Правилно је *вихори* или *вијори*. Правило је нашег правописа, што се тиче употребе сугласника *х*, да та јглас треба писати свуда где му је по етимологији место. Само тамо где се после губљења тога гласа развило *в* или *ј* може се дозволити писање и са *х* и са *в* односно *ј*. Тако је поред *снаха* дозвољено и *снаја* (поред *ухо* може се писати и *уво*), па је, према томе, поред *вихорити се* дозвољено и *вијорити се*, али не *виорити се*.

3. *Високи човек се хрвао са временом* (НИН 18. X. 1959, 10).

Правилно је: *рвати се—рвем се, они се рву, рвући се, рви се, рвао се*. Неправилно је: *хрвати се—хрвем се* или *(х)рвам се, они се хрву* или *(х)рвају, (х)рвајући се, (х)рвај се, хрвао се*. Требало је написати: „Високи човек се *рвао* са временом".

4. *Четири месеца затвора за одгрижено уво* (Политика, 13. V. 1959, 6).

Садашње време је мерило како ће гласити трпни придев. Када глагол у презенту има завршетке *-ем, -еш* (*тресем, гризем, спасем, донесем, украдем* и сл.). онда у трпном придеву нема измене сугласника, нема јотовања, већ и у трпном придеву остаје исти сугласник као и у неодређеном глаголском облику и као у презенту. Измену сугласника у трпном придеву, јотовање, имамо само код глагола који у презенту имају завршетке *-им, -иш*, (*носим-ношен, возим-вожен* и сл.). Од *тректи-тресем, гристи-гризем,*

донети-донесем, *украсти-украдем* трпни придеви биће: *тресен*, *гризен* (не *грижен*), *донесен*, *украден* и сл. Према томе, није „*одгрижено уво*“, већ „*одгризено уво*“.

5. *Велики научник провео је укупно* 45 *година у Ламбарену у Централној Африци, да би помогао домородцима у лечењу лепре* (Борба, 24. XI. 1959, 3).

По законима фонетике нашег језика дентални (праскави) сугласници *д* и *т* када се нађу испред африката (*ц*, *ћ*, *ч*, *ђ*, *џ*) губе се, јер се већ садрже у првом делу тих африката. Тако од *желудац* ном. мн. гласи *желуци*, од *задатак-задаци*. Додуше, *д* се испред *ц* прво једначи по звучности и прелазу у *т*, а онда се то *т* губи испред *ц* у чијем се првом делу налази елеменат праскавог *т* (*ц*=*тс*): *желудац-желудци*>*желутци*>*желуци*. Исто важи и за *домородцима*>*доморотцима*>*мороцима*. Правилно је, дакле, *домороцима*.

Д. Ј.

6. „*Какве сугестивне очи*“ *помислила је она, сва поцрвенивши од узбуђења* (Политика 29, 30-XI и 1-XII-58, стр. 9).

Овде је погрешно употребљен глагол *поцрвенити*. У нашем језику постоје два основна глагола изведена од придева *црвен*: *црвенити* и *црвенети* од којих су после саграђени и други *поцрвенити*, *зацрвенити*, *нацрвенити* и сл. и *поцрвенети*, *зацрвенети* и сл. Глагол *црвенити* је прелазан и значи *бојити црвеном бојом*; *црвенети* је медијалан и значи *постајати црвен*. Писац наведених редова је свакако имао на уму ово друго значење. Стога је требало да каже: *поцрвеневши од узбуђења*.

7. *Истраживајући само делимично своје доба, он престаје да буде у нашем добу, он се нас не тиче* (Политика 29, 30-XI-58 и 1-XII-58, стр. 20).

Глаголски прилог времена садашњег у овој реченици погрешно је саграђен. Овај се облик гради када се наставак *-ћи* дода трећем лицу презента. Треће лице множине презента глагола *истраживати* гласи *истражују*. Правилан глаголски прилог времена садашњег према томе јесте *истражујући*.

8. *Домаћини су извели облигатни церемонијал праћења* (Политика 14-XII-58, стр. 17).

Место стране речи *облигатан* боље је употребити нашу реч *обавезан*.

9. *За антологију од мојих дела морао бих да размислим* (Политика 29, 30-XI и 1-XII-58, стр. 20).

Место *за антологију од мојих дела* треба рећи *за антологију мојих дела*. Нема разлога за употребу предлога *од* који у оваквој ситуацији стоји углавном уз градивне именице.

10. *Није искључено да ће ... многа данас важећа истина бити учињена доказаном заблудом* (НИН 29-XI-58, стр. 14).

Чему ови трпни придеви уз глагол *бити?* Боље је рећи *није искључено да ће ... истина бити доказана као заблуда*. То више одговара духу нашег језика.

11. *У околини села Водањ још није пронађен било какав други траг злочинца, иако се за њим брижљиво трага, који би указао да се он ту негде налази прикривен* (Политика, 7-XII-58, стр. 10).

Умéтнутом реченицом *иако се за њим брижљиво трага* врло је неспретно растављена главна реченица од релативне која се односи на подмет главне реченице. Као што атрибут не раздвајамо од речи уз које стоји, тако ни релативну реченицу не треба одвојити од речи или синтагме на коју се односи и детерминише је.

Сем тога, није најбоље ову реченицу стилизовати као допусну (концесивну). Боље је рећи:

У околини села Водањ брижљиво се трага за злочинцем, али још није пронађен било какав други његов траг који би указао да се он ту негде налази прикривен.

Д. И.

НАШ ЈЕЗИК *излази једанӣуӣ у два месеца у свескама од 4 до 6 ӣабака; ӣеӣ свезака чине једну књигу. Јула и авгусӣа часоӣис не излази. Годишња ӣреӣӣлаӣа износи 500 дин.; цена ӣоједином броју је 100 дин. Преӣӣлаӣу слаӣи Инсӣиӣуӣу за срӣскохрваӣски језик Срӣске академије наука, Београд, Кнез-Михаилова 35/I, на ӣекући рачун бр. 101-14-3295069. Рукоӣисе слаӣи Уређивачком одбору или д-р Бериславу Николићу, секреӣару Одбора, Инсӣиӣуӣ за срӣскохрваӣски језик Срӣске академије наука, Београд, Кнез-Михаилова 35/I.* —

Рукописи се не враћају.